

**UPOZNAJ KOMŠIJU
KULTURA NACIONALNIH ZAJEDNICA
U CRNOJ GORI**

Naziv publikacije

Kultura nacionalnih zajednica u Crnoj Gori

Za izdavača

YOUTH INITIATIVE FOR HUMAN RIGHTS
NISMA E TË RINJVE FËR TË DREJAT E NJENËT
INICIJATIVA MLADIH ZA LJUDSKA PRAVA

Montenegro

Urednik:

Miloš Vukanović

Autori:

Branko Bošković, Aleksandra Vukčević, Isidora Drašković, Amina Murić, Milena Bešić, Edin Koljenović, Elvis Beriša, Andrijan Vuksanović, Sabrija Vulić, Mirza Luboder, Allmir Caushi

Prelom i štampa:

APprint

Tiraž:

100 primjeraka

Godina i mjesto izdanja:

Jul 2022, Podgorica

Ovaj projekat je podržan od strane:

Fond za zaštitu i ostvarivanje
manjinskih prava

Stavovi izraženi u ovoj publikaciji ne odražavaju nužno stavove donatora.

SADRŽAJ

Uvod

Kultura dijaloga – Doc. dr Branko Bošković .....

Ljudska i manjinska prava u Crnoj Gori – Aleksandra Vukčević i Isidora Drašković .....

Interkulturalnost u Crnoj Gori – Amina Murić .....

Etnička distanca: uzorci i javno mnjenje – Milena Bešić .....

Budućnost mladih na zapadnom Balkanu – izgradnja povjerenja i tolerancije kroz mobilnost i saradnju – Edin Koljenović .....

Aj Romalen e terne aven - Aj Romalen, dolaze mladi – Elvis Beriša .....

Hrvati u Crnoj Gori – Adrijan Vuksanović .....

Muslimani u Crnoj Gori – Sabrija Vulić .....

Historijska utemeljenost Bošnjaka u Crnoj Gori – Mirza Luboder .....

Upoznaj komšiju - Albanci u Crnoj Gori – Allmir Caushi .....

UVOD

Iako je opšteprihvaćeno da je multinacionalno, multikulturalno i multivjersko društvo prirodno stanje građanskog uređenja savremene Crne Gore, nije rijetkost da njeni građani nemaju puno znanja i informacija o različitim kulturnim zajednicama koje čine mozaik naše zemlje. Ne treba da iznenadi da đaci iz homogenih sredina ne znaju da u jednom dijelu naše zemlje žive građani koji ne govore istim jezikom ili nemaju istu vjeru.

I pored intenzivne promocije tolerancije i razumijevanja, još uvijek nemamo sveobuhvatno prihvatanje činjenice da moj sugrađanin, komšija, prijatelj, rođak, partner može biti po kulturi i običajima sličan, a opet različit. Sa druge strane, upravo višenacionalne i viševjerske zajednice u Crnoj Gori predstavljaju epicentre razvoja multikulturalizma, a samim tim i kičmu našeg građanskog društva.

Cilj publikacije „Upoznaj komšiju - kultura nacionalnih zajednica u Crnoj Gori” je da u osnovi pruži normativni, ovovremenski i informativni okvir manjinskih naroda i drugih manjinskih zajednica u Crnoj Gori. Sama publikacija obuhvata niz tekstova koji se bave temeljnim načelima multikulturalizma, izazovima sa kojima se naše heterogeno društvo susrijeće i perspektivom razvoja, prije nego što pređu u kompleksan svijet istorije, kulture i običaja manjinskih naroda i drugih manjinskih zajednica u Crnoj Gori.

Svrha ovakve publikacije je da na jednom mjestu objedini značajne informacije potrebne za dublje razumijevanje naših prijatelja i komšija, ali i da otvori debatu o trenutnim i potencijalnim izazovima sa kojima se naše društvo susrijeće.

Publikacija je dio kontinuiranog napora u cilju produbljivanja znanja o drugome i borbe za očuvanje najvrijednijih normi našeg građanskog društva, potiskivanjem svih retrogradnih i ekstremističkih ideja koje proizilaze iz neznanja.

Na kraju, nadamo se da će ova publikacija motivisati mlađe generacije za aktivnije izučavanje svih aspekata kulturnog bogatstva manjinskih naroda i drugih manjinskih zajednica u Crnoj Gori, kao i širenje saznanja o vrijednosti tog bogatstva.

Kultura dijaloga

Doc. dr Branko Bošković

Razmišljanje o načinu na koji možemo predstaviti sebe u komunikaciji sa drugima dovodi do različitih percepcija kako metoda tako i ishoda ovog odnosa. Neka od pitanja koja se mogu postaviti su: želimo li samo da kažemo šta imamo, želimo li da dominiramo u komunikaciji, želimo li da čujemo drugu stranu, želimo li da unaprijedimo sebe, želimo li da unaprijedimo sagovornike, itd. Broj ovakvih pitanja je naizgled isuviše dug, ali ovo su samo neka od najvažnijih koja treba da postavimo sebi ako želimo dijalog. U zavisnosti od cilja koji želimo postići i načina na koji ćemo to uraditi, komunikacija može biti dijalog.

Ovim tekstom želi se kratko ukazati na najvažnija obilježja dijaloga, što je od posebnog značaja za društva poput našeg i uopšteno društva na Balkanu. Ovdje se komunikacija mnogo češće doživljava kao dvoboj u kojem nije važno koja se sredstva koriste, već samo cilj do kojeg se želi doći. Drugačije rečeno, dijaloga ne može ni biti. Dijalog je takođe posebno važan u multikulturalnim društvima, kao što su balkanska, jer je to jedini način da se očuva dignitet svake grupe i da im se dâ mogućnost da se njihov glas čuje, bez obzira na brojnost ili druga obilježja.

Dijalog ne mora nužno da bude komunikacija između dvije osobe već se može govoriti i o dijalogu na makro nivou, na nivou društava. Zbog jasnijeg razumijevanja, ovaj tekst se fokusira na dijalog na mikro nivou, tj. na dijalog kao komunikaciju između dvije ili više osoba, što ne isključuje prenošenje svih navedenih karakteristika i na makro nivo. Zato je jedno od najvažnijih obilježja dijaloga jednakost. Jednakost podrazumijeva učesnike koji su i jednaki i ravnopravni u komunikaciji i koji mogu da kažu ono što smatraju važnim u konkretnom odnosu. To znači da ne postoji dominacija jedne ili druge strane, niti drugi oblici ograničavanja koji sistemski ili na bilo koji drugi način ograničavaju učesnike dijaloga. Bez obzira na svoje osobine, kvalitete, specifičnosti, itd, svi moraju imati jednaku šansu da iznesu svoje mišljenje i stavove koje smatraju važnim.

U dijalogu se koriste argumenti, što podrazumijeva jasno iznesene stavove o problemu ili pojavi koja je u fokusu. Drugačije rečeno, dijalog se vodi argumentima a ne ličnošću. Argumenti su tvrdnje za koje vjerujemo da idu u prilog opštijoj tezi ili stavu koji branimo i zagovaramo i u dijalogu se fokusiramo isključivo na njih. Sudar argumenata je jedini način da se dođe do zajedničkog rješenja i da se nađe ishod za koji obje ili više strana mogu reći da na kraju prihvataju. Konsenzus je cilj svakog dijaloga ali pošto to nije uvijek moguće, onda se teži makar kompromisu, kao rješenju koje sadrži dovoljno zajedničkih elemenata ishoda dijaloga koji su prihvatljivi za sve. Jedino je korišćenje argumenata način da se dođe do ovakvog rješenja.

Argumente je potrebno dodatno naglasiti zato što je to jedini način da se nenametljivo predstavi sve što učesnici u dijalogu smatraju važnim. Svaki drugi način podrazumijeva svođenje na lično, napad na određene osobine ličnosti ili grupe, što više nije dijalog nego sukob pojedinaca koji se međusobno ne čuju već se ponižavaju. Često smo u prilici da slušamo razgovor u kojem se demonstrira moć na način da se obezvređuje sagovornik ili sagovornica zbog nekog svog obilježja. Na ovaj način moć se seli u odnos dominacije u kojem je krajnji ishod dolazak do pobjednika i gubitnika. U dijalogu nema gubitnika, baš zato što je moć u argumentu i svako ko je spreman da prizna da je čuo ili čula bolji argument nije poražen već je i ta osoba pobjednik. Pobjednik je zato što je unaprijedila sebe, što je čula i naučila nešto novo i što može reći da sad ima više znanja, i da je spremna da tu argumentaciju koristi u svom daljem radu i životu. Vrijedi ponoviti da je moć u argumentu, jer je onda bolji argument taj koji se može samo još više i dalje čuti, od strane više osoba koje ga mogu prenijeti.

Dijalog ne postoji bez slušanja. Čuti znači biti spreman da se prihvate razlike i da se na njih reaguje ljudski i dostojanstveno, bez obzira na stepen odstupanja od sopstvenog stava. Drugačije rečeno, da bismo znali kako drugi razmišljaju moramo im dati priliku ne samo da iznesu svoj stav, već i da ga čujemo. Ovdje se suštinski radi opet o jednakosti ali u drugom smislu, gdje smo spremni da druge čujemo jednako kao i sebe. Osim toga, na ovaj način pokazuje se otvorenost za razlike i sposobnost da im se dâ šansa ne samo da se čuju već da ih i mi čujemo.

Kada smo spremni da čujemo i saslušamo drugog, spremni smo da izađemo u sus-

ret razlikama. Susreti razlika mogu biti teški upravo iz razloga što nije bilo dovoljno volje da se razumije gdje su zaista razlike. Određeni interesi nas ponekad definišu i sužavaju nam pogled na svijet, onemogućavajući nam da steknemo širu sliku. Ovakvim pristupom odbija se sve što je različito i ostaje se zatvoren u sopstvenoj ljušturi, oko koje je opna vremenom sve čvršća. Živjeti u XXI vijeku podrazumijeva neminovno uključivanje potrebe za otvorenošću. Globalizovani svijet nas tjera da se u kontinuitetu susriječemo sa razlikama, koje ne moramo nužno prisvajati ali ih moramo prihvatiti kao jednako vrijedne. Kroz dijalog ove razlike mogu biti prevaziđene i relativizovane, mogu izgubiti oštrinu koja otežava njihov susret i učiniti ga blažim i manje opterećujućim.

Imajući sve ovo na umu, dijalog ima i svoju dodatnu vrijednost, koja se ogleda u mogućnosti da se promijenimo, i to na bolje. Ne samo da ćemo kroz dijalog nešto naučiti već možemo kroz novo saznanje reći da smo bogatiji i drugačiji, pa je to način da dijalogom radimo i na sebi. Mijenjanje podrazumijeva volju da se izađe u susret drugačijem, jer cilj dijaloga nije da se utiče isključivo i na drugu stranu već i da se bude spreman da se prihvati drugačije mišljenje. Ako nismo spremni da se mijenjamo, ostajemo isti, a vrijeme donosi promjene. Promjene ne treba čekati da se dese već im se moramo prilagođavati.

Svaka sloboda uključuje i odgovornost. Nijedna sloboda ne smije biti neograničena, već podrazumijeva i prava i obaveze. Tako i dijalog podrazumijeva odgovornost. Izgovorena riječ ima težinu i u dijalogu svaka riječ ima svoj smisao. Zato moramo biti pažljivi i voditi računa koje riječi biramo i kako strukturiramo svoje argumente, zato što snosimo odgovornost, kako za sebe tako i za druge. Neodgovorno ponašanje je takvo upravo zato što se ne razmišlja o posljedicama, a što je posebno važno, ne razmišlja se o posljedicama koje ima po druge. Zato dijalog u značajnoj mjeri zavisi upravo od odgovornosti, jer dok god su učesnici svjesni posljedica svojih riječi, njihove će biti osjetljive i pažljive. Izgovorenom riječju ne želimo da ponizimo već da ukažemo na razlike i da tražimo rješenje. Svaki drugi pristup obesmišljava dijalog i svodi ga na nekonstruktivnu razmjenu misli koja ne može dati nikakvog rezultata.

Živimo u vremenu kada dijalog može lako da se zaobiđe a da se vodi razgovor, rasprava, debata, ubjeđivanje, svaki drugi oblik razmjene riječi koji može biti ali

često nije dijalog. Tehnologija oduzima neke od vrijednosti dijaloga i predstavlja lažnu mogućnost koju su mnogi nekritički prihvatili i upali u zamku lažnog vjerovanja da doprinose svemu što krase dijalog. Od društvenih mreža pa do drugih oblika razmjene mišljenja na internetu, sve su to neki od prethodno navedenih oblika dijaloga u pokušaju. Stav se može iznositi ali se preko posrednika ne može voditi dijalog. To može biti slučaj isključivo direktno, kada nema korišćenja pseudonima i drugih lažnih oblika predstavljanja, kada je jedino oružje argument, a ne sve potencijalne pomoći koje internet nudi. Logično je pitanje hoće li dijalog nestati? To se neće desiti zato što i dalje ima onih koji znaju kako da mu pristupe, kako da iskoriste potencijal koji nudi i kako da budu aktivni sudionici.

Dijalog podrazumijeva i aktivizam, koji se ogleda u želji da se izađe u susret drugačijem i da se gleda u budućnost, da se teži promjenama i da se želi biti u korak sa vremenom. Drugačije rečeno, ako želimo da izađemo u susret svemu nepoznatom što nas čeka, bilo realno ili imaginarno, moramo biti spremni za dijalog. Svaki drugačiji pristup će ostaviti neka vrata zatvorenim, a možda su baš ta ona koja nam najviše znače i ona kojima smo se najviše nadali. Otvoren odnos prema ljudima, prema svim razlikama, prema budućnosti i svemu što ona donosi jedini je način da ispratimo sve što nam dolazi i za šta nismo spremni.

Sve je više razlika sa kojima se susrijećemo i sve će manje biti unikatnog. Zatvarati se nije rješenje jer je to retrogradno mišljenje koje vraća unazad i traži iracionalne okvire zaštite. Ne možemo opstati ako se identifikujemo sa prošlošću već moramo tražiti identifikaciju sa onim što dolazi. Posmatrano iz drugog ugla, dok god nismo spremni da se odrekemo svega što nam smeta da budemo slobodni i odgovorni građani, to ne možemo ni biti.

Dijalog je način da sve rečeno i postignemo, da gledamo naprijed i tražimo sebe u mogućnostima. Čar slobode je što daje mogućnost, ali ako je ne prati odgovornost, ishod je sve samo ne izvjestan.

Ljudska i manjinska prava u Crnoj Gori

Aleksandra Vukčević i Isidora Drašković

Prava. Narodi. Nacionalna pripadnost. Manjine. Riječi koje u Crnoj Gori imaju manje ili više odjeka, u zavisnosti od govornika i jačine glasa kojim se o njima govori. Glas Građanske alijanse nastoji da bude postojan i uvijek prisutan. Jer, ova tema se nesumnjivo tiče svakog građanina i građanke Crne Gore (u nastavku građanina), bio on pripadnik manjinske grupe ili ne. Temelj jedne stabilne i

demokratske države primarno jeste poštovanje osnovnih ljudskih i manjinskih prava. Između ostalog, ovo je jedan ključni integracijski uslov na putu ka Evropskoj uniji. Godinama unazad, Crna Gora je uspjela da razvije takav model koegzistencije kojeg karakteriše multikulturalizam, etnička heterogenost i tolerancija. Istraživanja nevladinih organizacija pokazuju da je položaj manjinskih naroda poboljšan ali da i dalje postoje prepreke prilikom ostvarivanja ustavom zagarantovanih prava, gdje se naročito misli na primjenu mjera afirmativne akcije.

Prilikom potpisivanja Berlinskog ugovora 1878. godine, Crna Gora se obavezala da poštuje i zastupa prava manjinskih naroda na svojoj teritoriji, bez obzira na njihovu vjersku ili nacionalnu pripadnost. Od tog trenutka Crna Gora aktivno nastoji da stvara zakonski okvir, izgrađuje mrežu institucija i omogućuje mehanizme u korist manjina u okviru svojih granica.

Ciljevi takvih nastojanja bi prije svega trebali da budu: izgradnja društva u kojem nema mjesta za diskriminaciju na osnovu razlika u vjeri, nacionalnosti, seksualnom opredjeljenju, itd, integracija (ne asimilacija) manjinskih grupa u crnogorsko društvo, poboljšanje spoljnopolitičkih odnosa, bolje mapiranje Crne Gore na međunarodnom planu i brže pristupanje međunarodnoj evropskoj zajednici.

Imajući u vidu da ne postoji jedinstven međunarodni dokument koji bi služio kao ultimativna smjernica pojedinačnim državama u ophođenju prema manjinama i kreiranju mehanizama koji bi što bolje doprinijeli procesu njihove integracije u određeno društvo, svaka država - pa i Crna Gora, dužna je da takvim nastojanjima da svoj pečat, uz krajnju odgovornost i uzimajući u obzir specifične karakteristike grupa kao takvih. To prije svega podrazumijeva uvažavanje bez ikakvog nastojanja da ih promijeni. Shodno tome, Crna Gora se obavezala na безусловno poštovanje manjinskih grupa i svih nevećinskih zajednica u okviru svojih granica, nastojeći da zastupa njihova prava i omogućiti im položaj u društvu koji uživaju i većinski građani.

Osnovne odredbe Ustava sadrže tri odredbe, suštinske za uživanje ljudskih prava i sloboda:

1. Članom 6 data je opšta garancija zaštite ljudskih prava i sloboda, kao nepovrjedivih kategorija, koje je svako obavezan da poštuje u odnosu na nekog drugog.
2. Član 7 propisuje zabranu izazivanja mržnje ili netrpeljivosti po bilo kojem osnovu.
3. U članu 8 jemči se zabrana svake posredne ili neposredne diskriminacije po bilo kom osnovu, a takođe da se neće smatrati diskriminacijom propisi i uvođenje posebnih mjera koji su usmjereni na stvaranje uslova za ostvarivanje nacionalne, rodne i ukupne ravnopravnosti i zaštite lica koja su po bilo kom osnovu u nejednakom položaju.

Obaveza države je da štiti pripadnike manjinskih naroda od svakog oblika nasilne asimilacije, a zaštita tih prava je bliže uređena Zakonom o manjinskim pravima i slobodama i to putem očuvanja nacionalnog identiteta manjina, tj. zaštite od asim-

ilacije manjina kao i omogućavanje njihovog učešća u javnom životu.

Manjinske grupe u Crnoj Gori uživaju pravnu zaštitu kod sljedećih institucija, odnosno instanci: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, Centar za očuvanje i razvoj kulture manjina (CEKUM), Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava, Odbor za ljudska prava i slobode (stalno radno tijelo u Skupštini Crne Gore) i savjeti manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica. Osim prethodno navedenih aktera, za zaštitu manjinskih naroda u Crnoj Gori su zaduženi i sudovi, organi lokalne samouprave, kao i državne uprave.

Važna karika koja je usko povezana sa položajem manjinskih grupa u jednoj državi su ne samo institucije i njihovi zvanični predstavnici, već i sami građani. Upravo su oni ti koji ih manje ili više čine manjinama, u zavisnosti od njihove spremnosti da im olakšaju put integracije, bilo to svojim glasom na izborima, jednostavnim gestom na ulici ili pak saosjećajnim zauzimanjem za svoje sugrađane bez obzira na različitosti.

Pregled stanja u oblasti ljudskih i manjinskih prava

Godinu za nama su obilježila razna kršenja ljudskih prava kao i prava manjinskih naroda. Na sve ovo je dodatno uticala pandemija bolesti izazvana COVID-om 19 i to kako u ekonomskom i socijalnom, tako i u psihološkom smislu. Porast nasilja u porodici kao i rodno zasnovanog nasilja, uvrede na račun nacionalne i vjerske pripadnosti izražene kroz razne grafite i poruke, prepreke i visok stepen diskriminacije na koje svakodnevno nailaze osobe sa invaliditetom, pripadnici romske populacije, LGBTQ osobe kao i Romi i Egipćani, jeste pokazatelj da se Crna Gora i dalje bori sa problemom poštovanja osnovnih ljudskih prava.

Ono što je naročito obilježilo prethodni period jesu brojni mizogini napadi na žene, praćeni govorom mržnje i to kako u stvarnom životu tako i u online prostoru. Primjetan je i neravnopravan položaj u učešću u političkom i javnom životu i pristupu zaposlenju. Kultura dijaloga je i dalje na nezavidnom nivou, a u isto smo mogli da se uvjerimo više puta posmatrajući prenose rada Skupštine i raznih odbora,

ali i komentare na društvenim mrežama i to vrlo često od nosioca javnih funkcija. Govor mržnje je bio posebno vidljiv prilikom raspravljanja o identitetskim temama kao i svim onim koji se tiču pripadnosti određenoj ideologiji, a koji su imali za cilj isključivo nepotrebno vrijeđanje bez sprovođenja debate koja bi bila od interesa za javnost.

Nažalost, dijalog koji bi bio zasnovan na utvrđenim činjenicama je postao rijedak način komunikacije u našem društvu.

Imali smo više primjera skrnavljenja vjerskih objekata koji su doveli do rasta tenzija i međuvjerske netolerancije, i to u državi čije je jedno od glavnih obilježja bilo upravo multikulturalnost. NVO sektor, međunarodne organizacije ali i dio javnosti je osuđivao ovakve činove, međutim ovo nije spriječilo da se oni i dalje ponavljaju. Ovo je dovelo do potrebe konstantnog pokretanja dijaloga i pozivanja na očuvanje stabilnosti i poštovanje osnovnih ljudskih prava i sloboda svih građana Crne Gore.

Crna Gora nije napravila pomak ni po pitanju rješavanja ratnih zločina¹ počinjenih na našoj teritoriji tokom devedesetih godina. Iako je Strategijom za istraživanje ratnih zločina bilo predviđeno ponovno otvaranje slučajeva kao što su Morinj, Bukovica, Deportacija, itd, po tom pitanju nije bilo novih podignutih optužnica, iako su

procesuiranja ovih ratnih zločina godinama kritikovana od strane Evropske komisije. Jedan od pomaka jeste polaganje vijenca od strane ministara spoljnih poslova Crne Gore i Hrvatske u Morinju, ali i razrješenje Ministra pravde i ljudskih i manjinskih prava zbog relativizacije genocida u Srebrenici. Nakon toga, usvojena su i dva skupštinska akta o genocidu.

¹ Strategija za istraživanje ratnih zločina, član IV.

Pandemija i mjere koje prate istu je naročito pogodila vulnerabilne kategorije koje su već pod rizikom od diskriminacije, samim tim što su praćene težim materijalnim položajem. Među njima su i Romi koje i dalje prate problemi vezani za ekonomska i socijalna pitanja. Istraživanja nevladinih organizacija pokazuju da je stepen socijalne distance i postojanja predrasuda i dalje najveći upravo prema ovoj populaciji, a dok se taj stepen ne smanji ogroman broj njih i dalje živi na marginama našeg društva u izuzetno lošim životnim uslovima. U parlamentu i dalje nemamo predstavnika romske populacije, a njihova uključenost u donošenju javnih odluka je godinama na vrlo niskom nivou. Istraživanja pokazuju da je i govor mržnje najviše izražen prema Romima i LGBT populaciji.

Pandemiju je obilježio visok stepen nepoštovanja propisanih zdravstvenih mjera, tako da smo u jednom momentu bili prvi u svijetu po broju zaraženih korona virusom. Mjere su kršene i od strane javnih funkcionera i to onih koji su učestvovali u donošenju istih. Takođe, u 2021. godini je utvrđeno i da je odlukom prethodne Vlade da objavi spiskove imena lica koja se nalaze u samoizolaciji prekršeno pravo na privatnost svih tih osoba². U tom momentu Vlada je trebala donositi odluke koje bi sa jedne strane štatile zdravlje nacije, a istovremeno i čuvala ljudska prava.

U odnosu na rad pravosudnih organa, tužilaštva, napade na novinare, slobodu izražavanja, Crna Gora je i u prethodnom periodu pokazala da umjesto da ide naprijed, ona zapravo nazaduje. Na glavnim funkcijama u pravosuđu mi i dalje imamo vršioce dužnosti, Tužilački savjet je tek krajem godine konstituisan nakon dužeg vremena, nemamo izabranog predsjednika Vrhovnog suda ni Vrhovnog državnog tužioca, Ustavni sud je u blokadi sa četiri od sedam sudija... Konkurs je završen i intervjui sa kandidatima su obavljani, ali još uvijek niko nije izabran.

Tokom 2021. godine bilo je 25 slučajeva napada i ugrožavanja sigurnosti novinara, što govori da pripadnici sedme sile i dalje nemaju obezbijeđene uslove i sigurnost za rad kojim se bave³.

---

2 Odluka Ustavnog suda u predmetu U-II broj 22/20 kojom ukida odluke NKT o objavljivanju imena lica u samoizolaciji, broj 8-501/20-129, od 21. marta 2020. godine.

3 Izvještaj Sindikata medija Crne Gore.

*Dodjela humanitarnih paketa
tražiocima azila*

Migrantska kriza nije zaobišla ni Crnu Goru. Naime, jedna od glavnih ruta sa Zapadnog Balkana prolazi upravo i kroz našu državu. Kao rezultat imamo hiljade migranata i izbjeglica od kojih se neki registruju kao tražioci azila, dok veći broj samo produži dalje ka Bosni i Hercegovini ili Srbiji. Trenutno imamo dovoljno smještajnih kapaciteta koji su opremljeni u skladu sa osnovnim potrebama, a primjedbe migranata odnosno tražilaca azila se češće odnose na postupanje službenika granične policije i to od strane Albanije prilikom napuštanja njihove teritorije, zatim nešto manje od strane crnogorske policije. Alternativni centar za prihvatanje na Koniku, koji je formiran zbog većeg priliva lica i usljed nedostatka prostornog kapaciteta, finansijski je opterećivao preko 60 posto ukupnih sredstava opredijeljenih za sistem azila. Početkom pandemije smanjen je priliv lica, te je prestala potreba za alternativnim centrom i isti je zatvoren.

Stagnacija Crne Gore na integracionom putu ka Evropskoj uniji se reflektuje i kroz činjenicu da je u posljednjem izvještaju u 30 od ukupno 33 pregovaračka poglavlja prepoznat „ograničeni napredak“. U oblasti Pravosuđa nije ostvaren nikakav napredak, što je u odnosu na prethodne godišnje izvještaje najgora ocjena, imajući u vidu da je do sada bilježen ograničeni napredak.

Kad su u pitanju temeljna prava, prepoznat je zakonodavni i institucionalni okvir kao i napredak u ispunjavanju obaveza predviđenih međunarodnim instrumentima. Međutim, ostaju izazovi u njihovoj djelotvornoj implementaciji. Ono na šta Evropska komisija upozorava jeste neophodnost poboljšanja efikasnosti istraga prekomjerne upotrebe sile od strane organa za sprovođenje zakona i zločina iz mržnje. Takođe, ističe i učestalu diskriminaciju prema vulnerabilnim grupama, uključujući Rome i Egipćane i lica sa invaliditetom po pitanju ostvarivanja njihovih prava u upravnim i sudskim postupcima.

Od početka COVID-19 pandemije svijet se suočava sa novom vrstom izazova koji

itekako utiču i na mogućnost da jedno lice uživa svoja osnovna ljudska prava. Zbog ovoga je važno da kao pojedinci govorimo i jačamo svijest o njihovoj važnosti, da pružamo podršku različitostima i onima koji i dalje teže punom ostvarivanju svojih prava.

Zaključci i preporuke:

- Duže vrijeme su postojani izazovi u djelotvornoj implementaciji nacionalnog zakonodavstva u oblasti ljudskih prava.
- Neophodno je stvoriti i adekvatno sprovesti efikasnije mjere za zaštitu ranjivih grupa.
- Efikasna institucionalna reakcija i blagovremeno procesuiranje počinitelaca je od velike važnosti.
- Smanjiti upliv i direktan uticaj politike u pravosuđu.
- Pravovremena reakcija države u slučajevima nasilja nad ženama.
- Uključiti vulnerabilne kategorije u proces kreiranja javnih politika i donošenja odluka u onim oblastima koje se tiču društvenog i političkog života.
- Omogućiti adekvatan i nesmetan pristup pravdi, naročito ranjivim grupama.
- Raditi na podršci obrazovanju romske populacije, ali i na omogućavanju regulisanja pravnog statusa i upisa romske djece u matične knjige rođenjih.
- Servis psiho-socijalne podrške za LGBTQ populaciju.
- Raditi na biometrijskom sistemu identifikacije lica u oblasti azila kako ne bi dolazilo do dvostruke registracije istih lica.

Interkulturalnost u Crnoj Gori

Amina Murić

Tema koja je sveprisutna i veoma važna na našim prostorima, pa tako i u Crnoj Gori, jeste sposobnost suživota ljudi različite nacionalnosti, porijekla, religije, tradicije i kulture na jednom zajedničkom prostoru. Štaviše, pored njihove koegzistencije, postoji još jedan aspekt veoma važan u sociologiji, a to je međusobna interakcija između ovih ljudi. To je interkulturalnost.

Pojam interkulturalnosti treba razlikovati od multikulturalnosti, te napraviti jasnu distinkciju između ova dva svakako prožimajuća pristupa. Multikulturalnost podrazumijeva to da različite kulture mogu slobodno razvijati svoje vlastite identitete, dok istovremeno učestvuju u jačanju zajedničkih društvenih i kulturnih institucija u jednoj državi. Sa druge strane, kada govorimo o interkulturalnosti, interakcija i zajedništvo se podižu na veći nivo, gdje se različite kulture, odnosno njihovi nosioci, prihvataju i uvažavaju, ali su u isto vrijeme spremni da rješavaju probleme koji se mogu javiti u njihovim međusobnim odnosima. Ona podrazumijeva i jednake mogućnosti u obrazovanju ili ispovijedanju različitih vjeroispovesti, ispoljavanju drugačijih mišljenja, stavova, te seksualnih orijentacija.

Američki antropolog Kliford Gerc je problem interkulturalnog razumijevanja formulisao vrlo jednostavno, tj. kao „pokušaj da shvatimo kako mi to shvatamo shvatanje koje nije naše sopstveno”.⁴ Kako bismo to postigli, potrebno je da što bolje upoznamo to drugo shvatanje, te druge kulture i narode i prigrlimo te različitosti. Zato se interkulturalizam shvata i kao „dodatna, komplementarna strategija za stvaranje međugrupne harmonije u društvima koja sve više karakterišu superdiverzitet, pojedinci mješovitog porijekla, dualni identifikatori i procesi individualizacije i kulturne hibridizacije.”⁵

4 C. Geertz, *Local Knowledge* (New York, Basic Books, 1983), str. 5.

5 Maykel Verkuyten, Kumar Yogeewaran, Kieran Mepham, Stefanie Sprong, *Interculturalism: A new diversity ideology with interrelated components of dialogue, unity, and identity flexibility* (European Journal of Social Psychology).

Naša sadašnjost iliti političko-društvena realnost podsjeća nas na onu staru kinesku izreku „Dabogda živio u zanimljivim vremenima“, gdje se, usljed mnogih promjena i previranja, pokreću upravo pitanja o etničkim, kulturnim, religioznim i drugim razlikama, o suživotu među narodima, pojedincima ili grupama različitog porijekla.

Crna Gora se može pohvaliti da na jednom malom prostoru od oko 14.000 km² okuplja ljude različitih nacionalnosti, religija, porijekla i jezika. Prema popisu koji je Monstat radio 2011. godine, u Crnoj Gori živi 44,98% Crnogoraca, 28,73% Srba, 8,65% Bošnjaka, 4,9% Albanaca, 3,31% Muslimana i 0,97% Hrvata. Uz to, stanovništvo Crne Gore uključuju i različite vjeroispovijesti, tj. 72,00% pravoslavaca, 19,11% muslimana, 3,43% katolika, 1,14% ateista i 4,32% ostalih.

Slika 1: Nacionalna/etnička pripadnost stanovništva Crne Gore

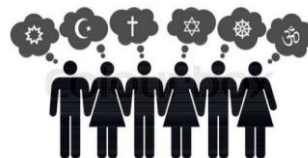
Stanovništvo Crne Gore po nacionalnoj/etničkoj pripadnosti

CRNOGORCI	45%
SRBI	29%
BOŠNJACI	9%
ALBANSKI	5%
MUSLIMANI	3%
ROMI	1%
HRVATI	1%

Stanovništvo Crne Gore prema vjeroispovijesti

PRAVOSLAVCI	72,00%
MUSLIMANI	19,11%
KATOLICI	3,43%
ATEISTI	1,14%
OSTALI	4,32%

Izvor: MONSTAT-Popis stanovništva u Crnoj Gori 2011.

Izvor: MONSTAT-Popis stanovništva u Crnoj Gori 2011.

Slika 2: Vjeroispovijesti stanovništva Crne Gore

Pored toga, u našoj državi nalaze se pripadnici drugih nacionalnosti i vjeroispovijesti, koji takođe doprinose različitostima i obogaćivanju kulture Crne Gore.

Ako želimo da damo ocjenu nivoa interkulturalnosti kod nas danas, onda možemo, nažalost, odmah reći da je na prilično niskom nivou, a razloga za takvu tvrdnju ima dosta. Neki su razlozi jasni i evidentni svima, neki ne. Za početak, od juna mjeseca 2021. godine Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava, koje je najviše odgovorno za suživot svih naroda u Crnoj Gori, ostalo je bez ministra. U državi u kojoj imamo takvu trenutnu situaciju sa velikom netrpeljivošću i etničkom distancom, bilo bi od krucijalnog značaja što prije izabрати novog ministra; međutim, čini se da to vlasti nijesu vidjele, te ni danas, osam mjeseci kasnije, nemamo novog ministra. Bez ministra koji će voditi resor, sporije će se predlagati zakoni i sprovoditi politike u okviru ljudskih i manjinskih prava, što ne može doprinosti smanjivanju etničke distance i nacionalne i vjerske netrpeljivosti. Jer kako bi se drugačije sve ono što političke elite navode tokom predizbornih kampanja u vezi vladavine prava, zaštite ljudskih prava i demokratije sprovelo u praksi.

Slika 3: Interkulturalnost u Crnoj Gori

Politička situacija u Crnoj Gori, ali i regionu, ratna dešavanja tokom 90-ih, ali i nakon toga, uzroci su prilično velike etničke distance među ljudima. Umjesto da smo učili na greškama koje smo pravili, čini se da to nije bio slučaj, već smo sve neriješene slučajeve sakrili pod tepih, čime i dalje ne možemo skinuti teret prošlosti sa umornih leđa naših starijih.

Ono što treba da nas mnogo više zabrine, jeste što su ovim pitanjima često opterećeni i mladi, koji vrlo često iz neznanja, a zbog

nedovoljno informacija prije svega o prošlosti, te o kulturi i tradiciji naroda sa kojima žive, imaju otklon ili distancu prema njima.

Ovo je naročito slučaj odnosa većinskih naroda prema manjinskim. To je vrlo opasna pojava i ukazuje na hitnost i neophodnost, prije svega, edukacije mladih o toleranciji, bogatstvu poznavanja i života sa drugim narodima. Uz to, velika je odgovornost i na političarima, koji umjesto da rade na smanjenju tenzija među narodima, samo podstiču podjele, a našu državu, kao i mnoge u regionu, guraju udesno, daleko od građanske države. A građanska država gaji proevropske vrijednosti, koje su imperativ današnjice i kojima imamo dužnost da učimo naše mlade.

Ono što je neophodno, jeste da radimo na više nivoa kako bismo mijenjali svijest svih u državi i kako bismo postigli cilj podizanja nivoa interkulturalnosti:

1. Edukacijom donosilaca odluka na državnom i lokalnom nivou,
2. Edukacijom zaposlenih u državnoj administraciji čiji su poslovi direktno vezani za identitetska, vjerska i pitanja vezana za kulturu,
3. Edukacijom onih koji kreiraju javno mnjenje.

Jedino na ovaj način kreiraćemo ambijent u državi u kojem se ljudi neće slijepo vezivati za nacionalnu pripadnost, već će se baviti i svojim sopstvenim identitetom i vrijednostima. Na taj način će i bolje funkcionisati u našem društvu koje teži da bude moderno i evropsko, a čiji je jednostavno imperativ prihvatanje svih različitosti i njihovo posmatranje kao bogatstva, a ne kao nedostatka.

Etnička distanca: uzorci i javno mnjenje

Milena Bešić

Crna Gora kao multietnička i multikonfesionalna zemlja, jedna je od rijetkih na području Zapadnog Balkana na čijoj se teritoriji, u njenoj savremenoj istoriji nijesu odvijali konflikti koji su bili temeljeni na etničkim ili nacionalnim osnovama. Kao posljedicu toga, državu karakteriše visok stepen multietničkog sklada, gdje građani žive u toleranciji i međusobnom uvažavanju. Ipak, društveno-politička kretanja povremeno utiču na ovaj sklad i nerijetko izazivaju negativne pojave unutar i među etničkim grupama.

Pitanje održavanja međuetničkog sklada posebno je važno u zemljama poput Crne Gore, gdje petinu stanovnika čine pripadnici manjinskog naroda ili manjinske nacionalne zajednice, prema posljednjem popisu iz 2011. godine. Istovremeno, ono je veoma osjetljivo u ovakvim sredinama, imajući u vidu da se pitanje identiteta, etničke pripadnosti i nacionalnosti gotovo svakodnevno pominje u javnom diskursu, a posebno je u fokusu političara u toku izbornih kampanja. Nažalost, i nakon skoro dvije decenije ova pitanja jesu opredjeljujuća za crnogorsko biračko tijelo, te na temeljima istih, punoljetno stanovništvo Crne Gore i dalje donosi odluku kome da pripadne njihov glas, što podstiče političke partije da nastave svoju retoriku koja nerijetko izaziva podjele u društvu.

Distinkcija između etniciteta i nacionalnosti i dalje nije dovoljno jasna većini stanovništva, ali bez obzira na to, etnička pripadnost i nacionalnost predstavljaju osnov za stvaranje ili jačanje društvene polarizacije, distance i diskriminacije. Politička previranja i sukobi na teritoriji bivše Jugoslavije kao uzrok, odnosno posljedica raspada nekadašnje države, bila su bazirana upravo na nacionalnoj osnovi. Iako je problem distanciranja prisutan godinama unazad, obnovom crnogorske nezavisnosti problem polarizacije i distance biva posebno evidentan usljed snažnog djelovanja političkih saveza koji su bili dio referendumske priče, što donekle ukazuje da je pitanje etničke distance i društvene polarizacije posljedica političkog uticaja,

a ne primarno etničke pripadnosti ili nacionalnosti. To je i danas prilično snažno uporište za probleme koji nastaju kada su u pitanju međuetnički odnosi, iako se činilo da se Crna Gora nakon ponovnog sticanja nezavisnosti značajno konsolidovala imajući u vidu da preko 80% stanovništva smatra da Crna Gora treba da ostane nezavisna, antifašistička i građanska država⁶.

Međutim, iako se očekivalo da će se period političkih i etničkih tenzija, odnosno društvene nestabilnosti bližiti kraju napretkom na evropskom putu, rezultati u oblasti jačanja građanskog društva, razvijanja i unaprjeđenja međuetničkih odnosa i pomirenja društva, odnosno njihova krhkost, postala je veoma evidentna promjenom vlasti 30. avgusta 2020. godine. Aktualnost ovog pitanja danas je veća nego ikad, usljed jačanja desničarskih partija i podrivanja stabilnosti kroz etničke tenzije koje ponovo oživljavaju podjele u društvu. Kao posljedica takvih dešavanja, pitanje stabilnosti društva kao multinacionalnog društva u velikoj mjeri zavisi od međuetničkih odnosa. Velika prisutnost govora mržnje i glorifikovanje ratnih zločinaca koji su u najvećoj mjeri doprinijeli etničkom distanciranju različitih etničkih grupa učestvovanjem u ratnim dešavanjima, u Crnoj Gori danas predstavljaju novu svakodnevicu koja značajno utiče na multietničke odnose odnosno multietnički sklad.

Očuvanje multikulturalnosti i multietničkog sklada treba biti jedna od ključnih uloga obrazovnih ustanova, ali umjesto unaprjeđivanja obrazovnog sistema koji treba da stvara nove generacije donosioca odluka koji će se međusobno uvažavati i koji neće ponavljati greške svojih predaka, svjedočimo svemu suprotnom.

Pored navedenih uzroka, važno je napomenuti istoriju, kulturu i religiju koje na prostoru Balkana imaju značajan uticaj na formiranje mišljenja građana, posebno kada je u pitanju ostvarivanje bliskog kontakta koji se sa različitih aspekata ispituje kroz istraživanje o etničkoj distanci. Dodatno, odnos matičnih etničkih država u velikoj mjeri utiče na opredjeljenje građana, te na kraju ali ne manje važno - status i kapaciteti manjinskih naroda u ukupnoj raspodjeli političke i ekonomske moći u društvu.

Imajući navedeno u vidu, naučnim instrumentima empirijska društvena nauka

⁶ Političko javno mnjenje, CEDEM, Septembar 2020 <https://www.cedem.me/uncategorized-me/vise-od-80-gradana-ne-dovodi-u-pitanje-nezavisnost-drzave/>.

pruža mogućnost da mjerimo socijalnu distancu u odnosu na određene društvene grupe etničke zajednice i pratimo odnose među njima. Centar za demokratiju i ljudska prava (CEDEM) je prepoznao veliki značaj i potrebu analiziranja etničke distance koja je u multinacionalnom društvu od izuzetne važnosti za mjerenje socijalne kohezije i mogućnosti previranja i potencijalnih sukoba na nacionalnoj osnovi.

Razlozi za sprovođenje istraživanja o etničkoj distanci su brojni, a najznačajniji su:

- poštovanje prava manjinske populacije, kao i pitanje njihove pravične i ujednačene zastupljenosti;
- stabilnost multinacionalnog društva u velikoj mjeri zavisi od održavanja skladnih međuetničkih odnosa;
- utvrđivanje nivoa socijalne kohezije i mogućnosti potencijalnih konflikata; i
- etničko distanciranje u odnosu na manjinsku populaciju nije samo socijalno-psihološko, već i značajno društveno, pa i političko pitanje, a borba protiv diskriminacije traži društvenu i iznad svega političku volju i odlučnost, s obzirom na to da je potrebno puno vremena i posvećenosti kako bi se diskriminatorni stavovi i ponašanja dekonstruisali.

Američki sociolog Bogardus je prvi definisao istraživačku platformu, a koncept i platforma su ostali isti do danas sa djelimično izmijenjenim ili dodatim pitanjima. Metodološki⁷, ključna ideja mjerenja etničke distance jeste sistem dvovalentnih pitanja, pri čemu svako sljedeće pitanje predstavlja veći stepen „bliskosti“ sa stanovništa potencijalnih odnosa između pojedinaca koji pripadaju različitim društvenim odnosno etničkim grupama. Ispitivanje nekoliko faktora je sistematski uređeno na način da u nekoliko (7-9) pitanja pripadnici jedne društvene grupe izražavaju „bliskost“ odnosno „distanču“ sa/prema pripadnicima drugih društvenih grupa. Princip je da ispitanici u istraživanju prihvataju ili odbijaju socijalne veze sa pripadnicima neke od etničkih grupa. Skala obuhvata sljedeća pitanja:

- Da stalno živi u mojoj državi

7 Međuetnička odnosi i etnička distanca u Crnoj Gori, CEDEM, 2019, str. 15, dostupno na https://www.cedem.me/wp-content/uploads/2022/06/Prilog-10_Etnicka-distanca-na-tri-jezika_FINAL-copy.pdf.

- Da stanuje u mom susjedstvu (u istoj zgradi ili ulici)
- Da mi bude saradnik na poslu
- Da bude vaspitač mojoj djeci
- Da se s njim družim i posjećujem
- Da ima rukovodeći položaj u mojoj državi
- Da budemo u daljem srodstvu putem braka sa rođacima
- Da budemo u bliskom srodstvu putem vlastitog braka ili braka djece

Prvo istraživanje bazirano na etničkoj distanci CEDEM je realizovao 2007. godine, da bi zatim objavljivao i periodične izvještaje 2013. godine a zatim 2018. i 2019. godine, sa ciljem praćenja trendova u kojoj su se mjeri građani etnički distancirali od drugih u određenom vremenskom periodu.

Istraživanje sprovedeno 2007. je pokazalo da su diskriminacija, netolerancija i predrasude duboko ukorijenjene u crnogorskom društvu. Rezultati su pokazali da su zabrinjavajuće visoke vrijednosti etničkog distanciranja bile, na neki način, rezultat narušenih etničkih odnosa usljed referenduma o nezavisnosti, koji je u velikoj mjeri imao etničku matricu. Dakle, podaci iz 2007. godine su etnički refleksi političke situacije koja je odlikovala Crnu Goru u tom trenutku.

Nakon toga, podaci prikupljeni u 2013. godini nedvosmisleno ukazuju da je crnogorsko društvo tolerantnije u odnosu na 2007. godinu, odnosno da su tokom vremena i djelovanjem relevantnih institucija i pojedinaca, etnički odnosi u Crnoj Gori imali trend smanjenja distance. No, svakako da pažljiva analiza podataka ukazuje na određene probleme koji se ne smiju zanemariti bez obzira na generalno pozitivne trendove iz 2013. godine. Najprije, nivo etničkog distanciranja u odnosu na pripadnike romske populacije je bio zabrinjavajući. Dalje, distanciranje u odnosu na Hrvate i Albance je, takođe, veoma visoko. Gotovo 1/3 populacije Crne Gore izražavala je distancu u odnosu na predstavnike stranih nacionalnih gru-

pa, što zapravo govori o jednoj vrsti zatvorenosti i ksenofobije crnogorskog društva. Konačno, ne može se ignorisati poređenje etničkog distanciranja sa stanovišta pripadnosti različitim etničkim grupama. Ovaj podatak govori da pripadnici srpske nacije iskazuju značajno viši nivo etničkog distanciranja u poređenju sa ostalim etničkim grupama koje tradicionalno žive u Crnoj Gori.

Rast etničke distance je opet bio evidentiran 2018. godine, dok je distanca po posljednjem sprovedenom istraživanju iz maja 2019. godine bila na gotovo istom nivou kao i 2018. Podaci, ponovo, ukazuju da je najveći stepen ukupnog etničkog distanciranja prema Romima, zatim prema Hrvatima i Albancima, te prema Bošnjacima i Muslimanima, a na kraju prema Srbima i Crnogorcima. Kada se uporedi stepen distanciranja pripadnika različitih etničkih grupacija, u 2019. godini najveći stepen distanciranja iskazuju Srbi, slijede Bošnjaci i Muslimani, te Albanci, a najniži stepen distanciranja u odnosu na ostale mjerimo kod Crnogoraca.

Generalno, sveukupno gledano rezultati ukazuju da muškarci iskazuju viši nivo ukupnog etničkog distanciranja od žena. Kada je riječ o obrazovanju, jedina distinkcija koja je identifikovana jeste između onih koji imaju završen fakultet i onih koji imaju najniži stepen školovanja. Podaci, naime, pokazuju da se oni koji završe fakultet, na ljestvici mjerene ukupne distance, manje distanciraju u odnosu na one koji imaju najniži nivo obrazovanja. Nadalje, efekat prihoda je značajan. Tačnije, oni koji imaju niske prihode, značajno se više etnički distanciraju u odnosu na one koji bolje ekonomski stoje. Razlike su mnogo manje izražene kada je riječ o onima koji imaju srednji i visok prihod – pripadnost kategoriji srednjeg prihoda povećava ukupnu etničku distancu u odnosu na one koji imaju visok prihod.⁸

Podaci ukazuju da najveći stepen ukupnog distanciranja iskazuju pripadnici albanske i srpske etničke grupe. Pripadati ovim etničkim grupama povećava ukupno etničko distanciranje za skoro jedan stepen/odnos na skali. Bošnjaci i Muslimani, takođe, iskazuju značajno viši stepen distanciranja u odnosu na druge grupe. Konačno, Crnogorci se etnički distanciraju u odnosu na sve ostale manje-više na

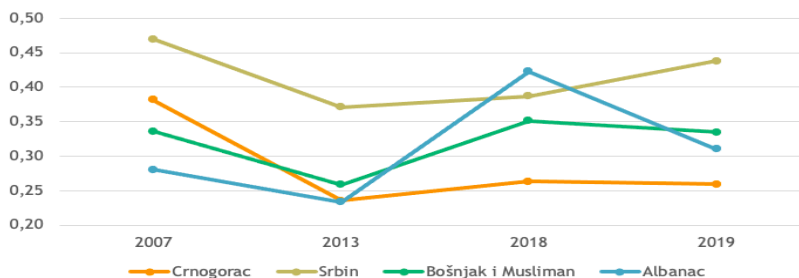
---

8 Bešić, M, Etnička distanca u Crnoj Gori deset godina od sticanja nezavisnosti, Centar za demografska istraživanja, Beograd, 2018, str. 18, dostupno na: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0038-982X/2019/0038-982X1900002B.pdf>

istom nivou, dok Romi iskazuju najmanji stepen distanciranja, iako je najveći stepen ukupnog etničkog distanciranja upravo prema njima.

Grafik 1

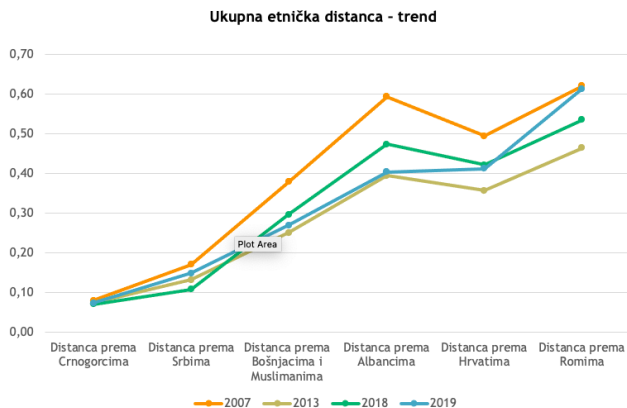
Ukupno međuetničko distanciranje od strane pripadnika svih etničkih grupacija* - trend

* Bošnjaci i Muslimani su na ovom grafikonu predstavljeni spojeno, jer je gotovo identičan nivo distanciranja odnosno ne postoje značajne statističke razlike među njima.

Nakon Roma, analizirajući podatke kroz dobijena istraživanja, najveće distanciranje je prema Hrvatima i Albancima, zatim prema Bošnjacima i Muslimanima, a na kraju prema Srbima i Crnogorcima.

Grafik 2

Budućnost mladih na Zapadnom Balkanu - izgradnja povjerenja i tolerancije kroz mobilnost i saradnju

Edin Koljenović

Region Zapadnog Balkana se tokom prethodnih decenija suočavao, a i danas se suočava, sa demografskim problemima, posebno kada su u pitanju generacije mladih. O tome naročito svjedoči podatak da se broj ukupno radno sposobnog stanovništva na Zapadnom Balkanu smanjio za gotovo pola miliona u posljednjih pet godina. Ovom scenariju nije doprinio samo negativan prirodni priraštaj stanovništva, već i brojni faktori, uglavnom politički i ekonomski koji su oblikovali pomenute tokove, a naročito trend odlaska mladih ljudi sa naših prostora. Crna Gora jeste najviše napredovala u procesu pregovora sa Evropskom unijom, ali ipak djeluje da taj napredak još uvijek nije donio dovoljno konkretne rezultate na terenu i u svakodnevnom životu koje bi osjetili građani, a prije svega mlade generacije. Naprotiv, posljednje istraživanje Vestminsterske fondacije za Zapadni Balkan je pokazalo da je oko 70% mladih razmišljalo o odlasku iz Crne Gore⁹.

Pitanje zašto mladi odlaze iz Crne Gore i regiona je vrlo kompleksno, ali ono što je ipak vidljiva činjenica jeste da su mladi sve manje spremni da čekaju neko bolje vrijeme i da se, posebno u vremenu većih mogućnosti i veće povezanosti sa razvijenijim državama, odlučuju za taj korak kako bi jednostavno ostvarili svoje potencijale. Svakako da ovu spremnost na odlazak ne možemo pripisivati samo činjenici da su mladi uglavnom „nestrpljivi“, već mnogo prije tome da im iskustvo govori da već previše generacija „čeka“ i još uvijek nije „dočekalo“ to bolje vrijeme.

Odlazak mladih je problem koji, nažalost, ugrožava supstancu države, odnosno njene temelje i njenu budućnost. Ne reagujući na pravi način, samo pokazujemo da ne shvatamo i ne razumijemo na pravi način frazu „mladi su budućnost“. Odlaskom

---

9 Istraživanje „Percepcija mladih i stavovi prema politikama u Crnoj Gori“, oktobar 2019, dostupno na: <https://www.wfd.org/wp-content/uploads/2019/10/Youth-perceptions-and-attitudes-towards-politics-in-MNE-1.pdf>

mladih ljudi iz regiona, naše zemlje gube svoj osnovni razvojni potencijal, gube svoju produktivnu supstancu. Jednostavno, bez mladih mi nemamo budućnost. Ipak, ukoliko pogledamo stvarno stanje danas, vidjećemo da postoje brojne druge teme koje su u fokusu i koje, nažalost, uzimaju ogromnu energiju koja bi mogla biti stvaralačka. Interesantno je da mladi ne odlaze isključivo zbog ekonomske situacije, što svakako jeste jedan od dominantnih razloga. Mladi ljudi odlaze i zbog osjećaja nesigurnosti i nestabilnosti – pravne, političke i ukupne društvene.

Ono što u Crnoj Gori dodatno opterećuje ovo pitanje jeste rast tenzija na društveno-političkoj sceni posljednjih godina koji sigurno ostavlja značajan efekat na mlade ljude i visok stepen etničke distance i nepovjerenja. Zarobljenost u retorikama podjela, nacionalizma i vraćanja u prošlost, a posebno konfliktne periode iz prošlosti na način da se podstiču podjele, ima ogroman uticaj na mlade. Upravo jedna od

posljedica je i njihovo odbijanje da dalje prisustvuju tome i budu dio zapadobalkanskih zabluda, već se jasno i u sve većem broju odlučuju na odlazak. Na svim društvenim akterima je velika odgovornost da shvate da se što snažnije i otvorenije moramo uhvatiti u koštac sa ovim problemom jer vrijeme u ovom slučaju nije naš saradnik. Jedan od načina je investicija u mlade ljude kroz pružanje što većeg broja prilika za njihov lični i profesionalni razvoj, a posebno izrastanje u aktivne i odgovorne članove zajednice.

Ovdje je posebno važan aspekt pružanja šansi mladima za regionalnu mobilnost, međusobna upoznavanja i interkulturalni dijalog i učenje. Na ovaj način možemo raditi na izgradnji budućih generacija, koje će imati jasnu viziju Zapadnog Balkana koji živi u miru, saradnji, povjerenju a na kraju i ekonomskoj stabilnosti i prosperitetu, jer jedino takav region je bolji region po mjeri mladih i on počinje upravo sa mladima.

Čini mi se da gotovo sa sigurnošću možemo reći da je regionalna saradnja budućnost Regiona Zapadnog Balkana. Posebno je važno istaći da iskrena i sadržajna saradnja nema alternativu, jer jedino takav Zapadni Balkan može biti siguran, stabilan ali i ekonomski prosperitetan. Ako želimo sve ovo u periodu koji je pred nama, prvi korak je rad sa mladim ljudima i izgradnja budućih generacija kojima ćemo dati drugačiju perspektivu i obezbijediti da vjeruju Regionu i jedni drugima. Regionalna saradnja mladih takođe nije izuzetak i, štaviše, prati opšte trendove, budući da se izazovi u raznim oblastima prelivaju i oblikuju rezultate koje imamo i u ovoj oblasti. Visoke stope nezaposlenosti mladih koje se u regionu kreću u rasponu od 17 do 55 procenta, NEET stopa (mladi koji nisu u obrazovanju, obuci ili treningu) koja u nekim zemljama doseže procenite čak do jedne četvrtine populacije mladih, samo su neki od problema, pri čemu ne smijemo zanemariti nasljeđe ratnih sukoba koji su se odigrali na teritoriji bivše Jugoslavije i čiji gorak ukus i danas utiče na kvalitet i intenzitet interakcija među mladima koji pripadaju raznim etničkim, vjerskim i nacionalnim grupama.

Ogledalo ovih „duhova prošlosti” nijesu samo retorika i narativi kojima smo često svjedoci u društvu/medijima.

O njima svjedoče i brojna relevantna istraživanja, koja su na sistematičan način obuhvatila ovu problematiku i ukazala na zabrinjavajuće trendove u pogledu etničke distance, stepena tolerancije i prihvatanja različitosti, ali i određene

paradokse kada je riječ o stavovima mladih ljudi na koje bi trebalo obratiti pažnju i možda još jednom promisliti šta je to pošlo po zlu u procesima izgradnje i jačanja mira na prostoru Balkana. Dok nas sa jedne strane raduje i motiviše visoka podrška članstvu u Evropskoj uniji (74,8%¹⁰) koja bi sama po sebi trebala predstavljati

10 Istraživanje: Stavovi građana o evropskim integracijama i procesu pristupanja Crne Gore članstvu u EU, DeFacto Consultancy, dostupno na: <http://www.euic.me/wp-content/uploads/2022/06/Istrazivanje-jav->

simbol procvata naprednih ideja u našem društvu, zabrinjavajući stepen konzervativizama i etnocentričnih stavova i distance među mladim ljudima (koja je naročito izražena prema Romima, LGBTIQ+ populaciji i drugim manjinama), ruši iluziju pređašnje pretpostavke. Ipak se možda kao društvo nijesmo dovoljno potrudili da one „druge” mladim ljudima opišemo nekim humanijim rječnikom i približimo, dok im djelima dajemo primjer dobrosusjedskih odnosa i suživota.

Dobrobiti demokratije, zaštite ljudskih prava, poštovanja različitosti, tolerancije i solidarnosti, mnogo su jasnije kada ih živimo – kada imamo povjerenje u institucije, kada stičemo znanja i vještine i ne brinemo o tome da li će nam ipak nešto drugo trebati kada jednom zakucamo na vrata u potrazi za poslom i sa željom da doprinesemo vlastitoj zemlji.

Volja za učešćem mladih, kao i za regionalnom saradnjom, postoji. O tome svjedoče podaci da 88 posto mladih ljudi iz regiona vjeruje da je put za unaprjeđenje regionalne saradnje uključivanje mladih ljudi u ove procese, kao i onih 77 posto mladih koji vjeruju da je upravo saradnja na regionalnom nivou ključ za unaprjeđenje političke, ekonomske i bezbjednosne situacije u njihovim državama.¹¹

Zbog toga imamo veću odgovornost da podsjetimo da su mladi ljudi potencijal promjena. Njihova snaga leži u idejama, vještina, a naročito entuzijazmu kojim se mogu izboriti za pokretanje napretka u našim društvima. Da bi došlo do promjena u načinu razmišljanja i u njihovom odnosu prema vlastitoj

---

[nog-mnjenja-o-evropskim-integracijama-i-procesu-pristupanja-Evropskoj-uniji.pdf](#)

11 Istraživanje Shared Futures Study, Regional Youth Cooperation Office - RYCO, dostupno na: <https://shared-futures.com>

mogućnosti djelovanja u cilju dobrobiti vlastitih zajednica i regiona, mladima je potrebno obezbijediti prilike za zajedničko djelovanje od najranijeg perioda. Om-ladinske razmjene, druženja i saradnja među mladim ljudima iz različitih sredina predstavljaju neprocjenjivo iskustvo. To su prilike koje omogućavaju mladim ljudi-ma da se međusobno upoznaju i uspostave neki dublji kontakt, razmijene stavove, iskustva i povežu se na način da empatija i razumijevanje, umjesto nepovjerenja i netrpeljivosti, budu okosnica njihovih razgovora i budućeg zajedničkog djelovanja u najrazličitijim oblastima. Sve ovo može donijeti odgovore na pitanja i otkloni-ti brojne sumnje i predrasude koje bacaju sijenku straha na viziju naše evropske budućnosti koju će krasiti saradnja i razumijevanje bogatstva različitosti, zarad do-brobiti regiona u kom živimo.

Jedan od važnih aspekata jeste evropska vizija i evropski put. Zbog toga, danas više nego ikada moramo biti dio procesa i snaga našeg zajedničkog evropskog mo-tora. Evropska unija je od svog osnivanja do danas nailazila na brojne prepreke i izazove. Možemo reći sasvim sigurno da je Evropska unija, kao najveći i najznačiji projekat Evrope ikada, kroz istoriju vođena snažnom vizijom ali i neprikosnovenim vrijednostima, uvijek uspijevala da probleme adekvatno savladava te da evropsku solidarnost i viziju zajedništva stavi iznad pojedinačnih nesuglasica ali često i de-struktivnih struja i struktura.

Evidentno je da se posljednjih godina intenzivirala ideja evroskepticizma, kao ideja koja, možemo otvoreno reći, oduvijek postoji u Evropi i među članicama EU i to je sasvim prirodno. Ipak, dodatne poteškoće u kojoj se našla EU – prije svega mi-grantska a zatim i COVID-19 kriza uticala je na određeni pad povjerenja u EU i to su trenuci kada se ideja skepticizma prema EU dodatno pojačava.

Evropska unija, kao ozbiljna nadnacionalna i naddržavna međunarodna struktura i ovoga puta, uz sve objektivne nedostatke koje pokazuje u svom funkcionisanju, a prije svega birokratiji i administraciji – pronaći će način za konsolidaciju. Jed-nostavno, vrijednosti koje EU nosi u svojoj osnovi su superiorne i one su proizvod vjekovnog civilizacijskog sazrijevanja Evrope. Kada god promišljamo o skepticizmu prema Evropskoj uniji, moramo se sjetiti začetaka EU, vizionarskog uspostavljanja svih njenih preteča, od Evropske zajednice za uglj i čelik, Euroatoma te Evropske

ekonomske zajednice, kako bi tokom devedesetih sazrijevanjem prerasla u političku strukturu pod nazivom Evropska unija.

Nikada ne smijemo zaboraviti da je EU prije svega projekat izgradnje mira, te da je na evropskom kontinentu obezbijedio najduži period mira ikada kroz istoriju. Ovo je projekat koji je obezbijedio evropsko pomirenje dva najveća neprijatelja - Francuske i Njemačke, i to nakon najstravičnijih razaranja Drugog svjetskog rata. Valja se prisjetiti da je i prije Drugog svjetskog rata vjekovima, skoro u kontinuitetu Evropa bila zapljusnuta raznim ratovima i konfliktima zbog kojih jednostavno nije bilo moguće ostvariti značajniji iskorak ka napretku. Nakon dva svjetska rata, Evropa je naučila lekciju i uspostavljanjem i intenziviranjem saradnje odlučila da tako nešto sebi nikada više ne dozvoli.

Danas, EU je pouzdana nadnacionalna struktura koja počiva na temeljnim demokratskim vrijednostima, a prije svega solidarnosti. To su preteče i uslovi koji su dozvolili da se energija umjesto na konflikte – troši na stvaranje novih vrijednosti. Zbog toga, zemlje EU danas pripadaju samom vrhu svjetskih zemalja po standardu, ekonomskom i demokratskom razvoju, bezbjednosti i stabilnosti. Sve ovo ukazuje da, iako više od šest decenija nakon rata, ne smijemo zaboraviti šta nam EU donosi. Današnje nove generacije, prepoznajući nedostatke EU ali i današnjih demokratija, moraju biti aktivni učesnici u pronalaženju rješenja a ne alternativa. Danas više nego ikada, moramo stajati iza EU jer stajanje iza EU nije stajanje iza organizacije ili institucije. To je stajanje iza vrijednosti, koje i kada su u krizi u javnom prostoru uvijek moraju naći načina da okupe progresivne snage – koje će reći ne destrukciji, ne destabilizaciji, ne desničarskim partijama i strukturama, ne mržnji i podjelama. Zapadni Balkan je na pragu Evropske unije, iako sasvim sigurno geografski a i civilizacijski pripadamo Evropi i to nedvosmisleno. Zato je naša obaveza veća, da odgovornim djelovanjem doprinesemo snaženju EU i njenoj konsolidaciji, kao i bržoj pripremi naših društava i reformama kako bi u što skorijem roku postali sastavni dio porodice evropskih zemalja.

Aj Romalen e terne aven - Aj Romalen, dolaze mladi

Elvis Beriša

Poznati kao veseli, a istovremeno i kao narod sa tužnom istorijskom pričom, za Rome se najčešće govori da su sami krivi zato što su odbačeni od društva. Možda je to tačno, jer već čitav milenijum oni odbijaju da se asimiluju u većinsko društvo. To se ustvari još kaže i „prilagode” društvu, jer ako to ne žele, zašto im onda dati pravo da očuvaju svoj identitet.

Biti *terno Rom* ili mladi Rom dođe isto što i biti duh u crnogorskom društvu. Duh kao nevidljiva jedinka koju ne vidi i ne čuje niko. Da, baš tako. Ako ste pravno nevidljivi jer nemate lični dokument koji potvrđuje vaš identitet, ako nemate pravo glasa u porodici jer ste mladi, a stariji odlučuju, ako nemate mogućnost da se uključite u procese donošenja odluka i kreiranja svoje sudbine, ako drugi biraju vašeg životnog partnera, ako pričate ali vas niko ne čuje šta kažete, onda nijeste ništa drugo do „duh”.

Aj Romalen, a posebno vi koji kreirate naše sudbine umjesto nas, vrijeme je da se to promijeni.

Mladi Romi i Romkinje posljednjih pet godina jasno stavljaju do znanja da znaju i mogu da predstavljaju svoje interese i da žele i zahtijevaju učešće u procesima donošenja odluka koje se tiču njih i cjelokupnog društva.

Čini se da je u moru problema sa kojima se svakodnevno suočava romska zajednica luksuz razmišljati o posebnim problemima i njihovim rješenjima kada je romska omladina u pitanju.

Pored toga što su suočeni sa višestrukim socio-ekonomskim problemima, mladi Romi i Romkinje su pogođeni i izraženim sukobom generacija koje se ogledaju u nerazumijevanju „starijih” generacija. Često mi se čini kao da ne postoji prostor za dijalog i međusobno učenje, kao i razmjenu dobrih praksi i uspješnih inicijativa koje se bave dugogodišnjim nejednakostima.

Učešće romske omladine u javnom i političkom životu daleko je od realnosti. Tome je uzrok višegodišnja negativna praksa mainstream političkih partija koje su pojedine romske mlade aktiviste učutkali. Uloga mladih Roma i Romkinja u politici se najčešće svodila na simboličan glas, a najviše kao veza i uzde za romsku zajednicu.

Mladi Romi i Romkinje u Crnoj Gori imaju teškoće da ostvare svoja prava i afirmišu svoj identitet i etničku pripadnost. Drugi problemi sa kojima se suočavaju ogledaju se u siromaštvu, isključenosti i nedostatku mogućnosti ne samo van, nego i unutar romske zajednice gdje stariji smatraju da mladi ne mogu donijeti odluke jer nemaju dovoljno iskustva. Mladima iz romske zajednice dodatna prepreka je i odsustvo podrške porodice, vršnjaka iz mahale, ali i opšte zajednice, posebno drugara iz škole. Često se suočavaju sa predrasudama od većinske zajednice.

Aj Romalen, na događajima na kojima se vode diskusije o Romima bez Roma fokus je često na temama koje za Rome nijesu prioritetne.

Ono što je prioritet za “ne-rome” nije uvijek prioritet i za romsku omladinu. Mladi Romi i Romkinje često nemaju pristup ni osnovnim pravima i potrebama, pa su njihova borba i potrebe mnogo drugačije. Ako uradimo kratak presjek uključenosti mladih Roma i Romkinja u društvene procese, vidjećemo da oni to najčešće rade kroz angažman u različitim nevladinim organizacijama. Iz ličnog primjera znam da na ovaj način ne mogu da izgube ništa ukoliko se posvete i rade na sebi. S druge strane, šalje se pogrešna poruka cjelokupnoj romskoj zajednici, da ***nije važno da li i koliko smo dobri ili koliko smo obrazovani jer je naša jedina opcija rad u nevladinim organizacijama.*** Vlada Crne Gore treba da stvori drugačiji ambijent, u kojem ćemo vjerovati da ima mjesta za nas i u državnim institucijama, da kreiramo omladinsku i druge socijalne politike, a ne da smo samo korisnici istih.

Da bi mladi Romi i Romkinje bili uključeni u procese donošenja odluka koji se tiču njih, kreatori politike treba da provjere i razumiju šta je romskoj omladini zapravo potrebno. Trebamo osnažiti i uključiti romsku omladinu u procese donošenja odluka i konsultacije kako bi mogli sami da odlučuju. Ako ne znate kako, pitajte Mrežu za mlade Crne Gore koja ima predstavnika romske omladinske organizacije u Upravnom odboru. Ovo je inače jedina krovna organizacija mladih u regionu koja ima Roma u Upravnom odboru.

Borba mladih Roma i Romkinja sa Anticiganizmom

Prava mladih Roma ne poštuju se jednako kao i prava neromske omladine. Osim površnih, nedostaju ciljane antirasističke mjere socijalnog uključivanja koje bi bile usmjerene protiv pojava koje sprečavaju uživanje svih prava koja su im garantovana domaćim, ali i međunarodnim dokumentima. Anticiganizam, kao poseban oblik rasizma prema Romima koji se kontinuirano ponavlja decenijama unazad, je pojava koja zahtijeva intersektorski pristup, a prije svega političku volju za njegovo eliminisanje.

Mladi Romi i Romkinje doživljavaju diskriminaciju u svim oblastima života, od pristupa obrazovanju do zdravlja, zapošljavanja, stanovanja, a u nekim slučajevima, čak i prilikom dobijanja ličnih dokumenata. Visokoškolska diploma ne garantuje mladim Romima posao, jer postoji diskriminacija na tržištu rada. Stoga nije iznenađujuće što mladi Romi najčešće ističu zapošljavanje kao ključni problem i prioritet.

Romska omladina je zaglavljena u začaranom krugu rasizma, istorije ugnjetavanja, nedostatka moći i glasova i rasnog siromaštva. I dalje postoje slučajevi zbog kojih diskriminacija i segregacija u školama dovode do lošeg kvaliteta obrazovanja ili odustajanja od obrazovanja, što kasnije uzrokuje loše plaćene poslove ili, što je češći slučaj, veliki broj mladih koji su bez posla.

Pravo na obrazovanje i korišćenje maternjeg jezika je jedno od prava koje garantuje

Ustav Crne Gore ali i Evropska konvencija o regionalnim i manjinskim jezicima kao i Pakt o građanskim i političkim pravima. Međutim, ovo pravo još dugo neće moći da uživaju mladi Romi i Romkinje u našem društvu.

Anticiganizam se takođe manifestuje kroz nedostatak i uskraćivanje kulturnog i političkog predstavljanja romske zajednice. Istorija Roma se često zanemaruje u školskim udžbenicima istorije, školskim programima, obrazovnom i kulturnom prostoru uopšte. Dakle, mladim Romima i Romkinjama nedostaju mogućnosti i prostor da neguju svoj identitet i sposobnost da razmišljaju i reaguju na susrete sa nepravdom.

Aj Romalen, neki i dalje vjeruju da ne treba da pričamo o prošlosti, ali ne shvataju da je to bila naša istorija, da je to dio onoga što jesmo i da je moramo znati.

Zato, da bi mladi iz romske zajednice i sve nove generacije imale priliku da nauče više o svom identitetu, istoriji i kulturi i time doprinesu smanjenju stereotipa koji su prisutni, trebamo obogatiti obrazovni program sa sadržajima iz ove oblasti. Posebno je važno da se institucionalno podrži osnivanje i razvoj Centra koji bi se bavio promovisanjem istorije, kulture i jezika Roma.

U većini standarda koji se odnose na mlade i Rome, gotovo da se ne spominje romska omladina. Ipak, romska omladina ima ključnu, ali nepriznatu i neprepoznatu, ulogu da dovede do promjena u našim društvima.

Gotovo da ne postoji mladi Rom ili Romkinja koji nijesu doživjeli iskustva diskriminacije ili stigmatizacije. To ih je natjeralo da ubrzaju razumijevanje ljudskih prava i pravde. I romska omladina je takođe motivisana, posvećena i kompetentna da doprinese promjeni koja je Crnoj Gori hitno potrebna. Prema tome, institucije treba da u mladim Romima i Romkinjama i njihovim idejama vide resurs koji može dati stručan doprinos kako bi se zaista osiguralo ostvarivanje ljudskih prava, pravda i društvena kohezija.

Ali, da se podsjetimo još jednom, romska omladina nema pravo da učestvuje u donošenju bilo kakvih politika koje utiču na njihove živote.

Anticiganizam ostaje i dalje glavni uzrok društvenih, političkih, ekonomskih i kulturnih izazova sa kojima se danas suočava romska omladina.

Ako se pitate zašto, odgovor ćete naći u svakodnevnim izjavama ljudi u vašem okruženju. „Oni se nikada neće promijeniti; navikli su da žive tako, ostavite ih kakvi jesu; sami su krivi, ne žele da budu normalni; za njih nije škola, navikli su na ulicu”.

Sve dok budemo imali ovakve stavove u našem društvu, posebno među zaposlenima u institucijama sistema, ne možemo govoriti o zdravom i potpunom napretku romske zajednice.

Sve dok imamo posebne vrtiće ili odjeljenja za romsku djecu, ne možemo govoriti o inkluziji.

Sve dok imamo djecu u devetom razredu koja nijesu elementarno opismenjena ili mlade u srednjim školama koji ne mogu da prate nastavu na službenom jeziku, ne možemo govoriti o napretku. Pozitivna diskriminacija, dati dvojku samo da bi dijete prešlo razred je mač sa dvije oštrice, i u konačnom ipak je „diskriminacija”. Kratkoročna pomoć, a ogromna šteta u budućnosti.

Lokalnim i nacionalnim institucijama nedostaju politike, alati i znanje a posebno interes za sprovođenje ciljanog rada na suzbijanju diskriminacije i obezbjeđivanju jednakog pristupa romske omladine osnovnim pravima, uključujući kvalitetno obrazovanje i neselektivni pristup poslovima, kao i jačanje kapaciteta mladih Roma i Romkinja da traže svoja prava.

Omladinske politike „jednake za sve“, kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou, mogu dodatno produbiti strukturalne nejednakosti romske omladine. Na primjer, romska omladina često nema koristi od programa na nacionalnom nivou koji su usmjereni na mlade.

Za borbu protiv strukturalnog rasizma i unaprjeđenja pristupa mladih Roma osnovnim pravima, potrebna je posvećenost i sprovođenje strukturalnih promjena u politikama i zakonima. Borba protiv anticiganizma i netrpeljivosti u svim njihovim oblicima takođe zahtijeva vrijeme, koje nam polako ističe, stručnost, i istinsku posvećenost institucija. Trendovi pokazuju da se etnička distanca prema Romima povećava iz godine u godinu. Zato je važno odmah krenuti u akciju koja ne može biti realizovana bez učešća i vođstva Roma, uključujući mlade obrazovane Rome i Romkinje.

Mlade Romkinje su uglavnom procentualno više uključene i aktivnije u zajednici romskih lidera. Sve je više obrazovanih Romkinja koje dižu glas protiv nejednakog tretiranja u zajednici i društvu. Ova činjenica ohrabruje romsku zajednicu, a posebno mlade Romkinje koje žele da se odupru tradicionalizmu i negativnim običajima koje unazađuju romsku zajednicu.

Aj Romalen, a posebno vi koji kreirate našu sudbinu umjesto nas, romsku omladinu je potrebno ohrabriti, podstaći i vjerovati u nju, a oni će, siguran sam, iskoristiti taj prostor i donijeti pozitivne rezultate cjelokupnom crnogorskom društvu.

Hrvati u Crnoj Gori

Adrijan Vuksanović

Hrvati u Crnoj Gori imaju najveću koncentraciju u Boki kotorskoj gdje se ubrajaju u autohtoni narod. U ostalim djelovima naše države u velikom broju slučajeva se radi o doseljenicima, koji su stigli na ove prostore zahvaljujući službi ili bračnoj zajednici. Prema podacima popisa iz 2011. godine, 0,97% ili 6021 građanin Crne Gore se izjasnio da je Hrvat, što ih svrstava u najmanju nacionalnu zajednicu. Brojčana vrijednost izjašnjenih Hrvata u disproporciji je sa ostvarenim kapitalom kulture, jer se procjenjuje da u doprinosu sveukupnom duhovnom blagu današnje Crne Gore, hrvatska zajednica prelazi i 60%. Današnji Hrvati su čuvari onih dobara koje su stvarali njihovi preci, a što su unijeli u crnogorsku državu i tako je obogatili. Brojni su materijalni tragovi koji potvrđuju da je hrvatski narod već stoljećima prisutan i ne samo to, već da je svojom prisutnošću oplemenio prostor na kojem je ponikao. Hrvatsko kulturno blago u Crnoj Gori je istodobno i kulturno blago države Crne Gore s kojim ona treba da se predstavlja pred svijetom.

U prvom redu tu se ubraja Bokeljska mornarica, stara bratovština nastala oko kulta Sv. Tripuna u liturgijskom krilu Katoličke Crkve, a kao izraz pučke pobožnosti. Bokeljska mornarica je vidljivi izraz duhovnosti Hrvata katolika, koja svojom manifestacijom, Kolum sv. Tripuna, plijeni elegancijom i mediteranskim šarmom, a u sebi nosi duboka značenja i poruke. Njih je važno posvijestiti i današnjem čovjeku kako bi dobio

ono što u svojoj biti nose i daju. Ključ razumijevanja Bokeljske mornarice naći ćemo na izvorima, u katoličkoj liturgici odakle je potekla ta divna tradicija. Zbog toga ona nije samo puki folklor, jer ako je svedemo na to, dobit ćemo površni vizualni dojam i ostatak ćemo osiromašeni za sadržaj koji ne bi toliko ostao i opstao da ne nosi u sebi duhovni vitalitet.

Hrvati u Boki kotorskoj, kao utemeljen narod, siguran u svoje identitetske odrednice, nije ostao zatvoren i nije sebično ogradio vlastita kulturološka dostignuća od drugih, već ih je dijelio s onima koji su dolazili i ostajali, pomagajući im tako u socijalnom integriranju i participiranju u duhovnim dobrima. Dokaz su upravo pojedinci iz drugih nacionalnih skupina koji su vremenom postajali članovi Bokeljske mornarice. Vrijedno je napomenuti da je ova i ovakva drevna institucija bila jedna od mnogih bratovština koje su nastajale i trajale pod okriljem određenog sveca u Katoličkoj Crkvi, a najviše su bile zastupljene na prostoru Dalmacije. Hrvati ne oduzimaju Bokeljsku mornaricu Crnoj Gori, oni je njoj daruju. Koliki značaj Bokeljska mornarica ima za hrvatsku nacionalnu zajednicu govori i činjenica da je za Dan hrvatskog naroda u Crnoj Gori proglašen 13. siječnja, dan kada se obilježavaju Karike.

Radi se o spomenu na 13. siječnja davne 809. godine kada su moći, odnosno Slavna glava Sv. Tripuna donesena iz Carigrada u Kotor. Taj datum je najdublja pozicija dokle sežu materijalni tragovi autohtonog življenja hrvatskog puka na prostoru današnje Crne Gore.

Mnogo je toga još što je hrvatska zajednica, kroz svoj povijesni hod unijela u crnogorsku državu. Zbog toga se s pravom kaže da su nacionalne manjine bogatstvo Crne Gore. One su u prošlosti svojom kulturom dale nove vrijednosti, ali i političkim i društvenim djelatnostima u sadašnjosti, koje su često bile avangardne i vizionarske, otvorile su put prema ambijentu zajedništva i uvažavanja. Hrvati u Crnoj Gori su ponosni na svoju prošlost. Oni nisu zarobljeni u njoj, ali su njome nadahnuti.

Potreba da hrvatska manjinska zajednica ostvari i vlastiti politički identitet kroz autentičnu stranku, koja će zastupati i afirmirati interese od vrijednosti i značaja, pokazala se neophodnom i na primjeru Bokeljske mornarice, kada je trebalo u

polemikama od Premijerskog sata u Skupštini Crne Gore do neslužbenih rasprava iznositi, braniti i dokazivati istinu da je drevna Mornarica hrvatsko kulturno blago Države Crne Gore. Međutim, da je značajno da Hrvati imaju svoju stranku, pokazalo se još i mnogo prije, a posebno je ta činjenica došla do izražaja u doba referenduma o nezavisnosti Crne Gore.

Hrvatska građanska inicijativa osnovana je 2002. godine, četiri godine prije referendumske utakmice. U tom nestabilnom i nepredvidljivom vremenu osnivači HGI su u stranačkom programu odredili ciljeve. Tri se naročito ističu i vrijedno je podsjetiti na njih. Rukovodstvo, članovi i simpatizeri tada tek osnovane hrvatske stranke nisu kalkulirali, a ni čekali da se završi referendum, pa da se priklone pobjednicima, već su izrazili svoju čežnju i unutaršnjost, naglasivši da će se zalagati za nezavisnu Crnu Goru, kao i njeno članstvo u NATO savezu i Europskoj uniji.

Danas, dvadeset godina kasnije, vidimo da su bili vizionari i sljedbenici velikih ideja. Oni su samo postupali sukladno vlastitim uvjerenjima, a u duhovnoj blizini sa svim građanima Crne Gore, kojima je ona na srcu. Hrvati u crnogorskom društvu su kao manjina bili devedesetih godina dio i one manjine koja je sanjala međunarodno priznatu i suverenu Crnu Goru. Trpjela je s tom manjinom, da bi prije ravno šesnaest godina manjina postala većina, a čežnja mnogih generacija o crnogorskoj samostalnosti bila ostvarena. Jasno je, i to je povijest dokazala, da je u interesu, ne samo nacionalnih manje brojnih zajednica, postojanje njihovih nacionalnih stranaka, već je to interes i same Države Crne Gore i njene budućnosti. To ne pokazuje samo proces stjecanja neovisnosti, već i brojnih drugih društveno značajnih događanja i fenomena. Treba napomenuti da politički život među Hrvatima ima dugu tradiciju na prostoru današnje Crne Gore.

Rekli smo da je Hrvatska građanska inicijativa nastala 2002. godine, ali još tridesetih godina prošlog stoljeća u Boki kotorskoj bila je aktivna i vrlo uspješna Hrvatska seljačka stranka, kao i Hrvatska stranka prava. Ova prva je krajem trećeg desetljeća XX stoljeća na izborima ostvarila veliki uspjeh u mnogim mjestima diljem Boke kotorske, pa se hrvatska trobojnica vijorila na upravnim zgradama. Današnja stranka Hrvata, HGI je nastavljatelj tog kontinuiteta i političkog sadržaja, što znači da hrvatska nacionalna zajednica u Crnoj Gori, ima bogatog političkog iskustva i duboke korijene.

Može se na prvi pogled činiti da na temu kulture jedne nacionalne skupine i njezine prošlosti nije dobro govoriti i o njezinom političkom domenu. Međutim, društveni procesi u vremenu u kojem živimo nameću potrebu da nacionalna skupina vodi svoj politički život, kako joj ga ne bi vodili drugi. Ta potreba je posebno naglašena ako se radi o biološki malenoj zajednici koja je identitetski ranjena. Politička struktura koja je predstavlja pred sobom ima zadatak da je emancipira od autocenzure i iracionalnog straha, a u turbulentnim dešavanjima koji je ugrožavaju i čine labilnom, da se argumentirano, hrabro i s dignitetom suprotstavi svakoj vrsti nasrtaja. Nažalost nisu rijetki glasovi onih koji podsjećaju na devedesete godine i nastupaju s pozicija poraženih i retrogradnih ideologija, a koje u sebi nose destrukciju i negiranje drugoga i drugačijega. Zbog toga potreban je adekvatan odgovor zasnovan na istini i činjenicama, kako bi gradili društvo pravednosti i prosperiteta. Često se čuje kako je neophodna borba za budućnost, ali na našim prostorima borba se odvija i za prošlost. Razlog tome je što se upravo u prošlosti traže opravdanja za nastojanja u sadašnjosti, traže se 'argumenti' za već donesene sudove i ciljeve. Hrvatska zajednica, kao i druge zajednice u Crnoj Gori, suočavala se i suočava se s takvim pojavama. Velika kulturna baština rađa i često velike apetite. Kroz autentične nacionalne predstavnike u suradnji s Državom Crnom Gorom potrebno je institucionalizirati i zaštititi nacionalno blago i kulturološke doprinose njenih naroda. Tako Crna Gora, braneci dostignuća svojih manjina, na najbolji mogući način, brani sebe.

Kada govorimo o životu kulture kod Hrvata treba napomenuti da je on tijesno bio vezan za Crkvu, koja je preko benediktinskog reda donijela nove vrijednosti i civilizacijski progres u ove krajeve. Brojni samostani ovog poznatog, srednjovjekovnog, monaškog reda bili su prava žarišta duhovnosti, kulture i obrazovanja. U Kotorskoj biskupiji postoje svjedočanstva o kontinuitetu Hrvata na prostoru koja ova institucija obuhvata. U tom smislu treba naglasiti, za ovu prigodu, samo nekoliko takvih.

Biskupski arhiv u Kotoru 1431. godine čuva prvi spomen Hrvata, dok u XV stoljeću Tiburcije Buća, svećenik iz Kotora, na preporuku jednog biskupa s otoka Krka, biva imenovan za prvog ispovjednika na hrvatskom jeziku u Rimu. U XVIII stoljeću u Kotorском arhivu spominje se hrvatski jezik. Naime, službeni tumač za hrvatski jezik bio je Paskvali. Dokument je pisan na ćirilici, jer su i Hrvati jedno vrijeme koristili ovo pismo.

Drugi su također ostavili vrijedne spomene i svjedočanstva o hrvatskom puku u Boki kotorskoj. Tako poznati putopisac u Evlija Čelebija u svojem djelu „Kronika putnika“, 1664. godine piše da u Herceg Novom žive „Arnauti, Bošnjaci i Hrvati“. Često je citiran, kao i bezuspješno osporavan, zapis Petra Andrejevića Tolstoja, koji je 11. lipnja 1698. godine naveo u svojim zapisima kako u Perastu žive sami Hrvati. Posebna važnost Tolstojevog svjedočanstva je u tome što on donosi kako su se predstavljali, danas bi kazali izjašnjavali, Peraštani u XVII stoljeću, a to je prije Francuske revolucije i stvaranja nacija u suvremenom smislu te riječi. Njihova svijesti da su Hrvati, prije formiranja nacija u današnjem kontekstu, dokaz je nacionalne supstance koja je trajala i traje do današnjeg dana.

Državne granice su se mijenjale, razne uprave su dolazile i odlazile, a hrvatski narod sa svojim običajima, jezikom, kulturom, vjerom i tradicijom je ostajao, čuvajući svijest o vlastitom identitetu. Ni to što je Kotor bila u sastavu Mletačke Republike skoro 400 godina, od 1420. do 1797. i s kojom su žitelji Zaljeva dijelili istu, katoličku, vjeru, nije Hrvate konvertirala u Mletke, iako se radilo o državi koja je dosegla visoke civilizacijske standarde toga doba.

Kultura je oduvijek bila najbolje sredstvo u afirmiranju, ali i konzerviranju nacionalnog identiteta. Kroz kulturu je jačala državotvorna svijest.

Na prostoru Bokokotorskog zaljeva do 1945. godine djelovao je veliki broj kulturnih društava s hrvatskim predznakom. Očigledno je da su Hrvati živjeli intenzivan život kulture i umjetnosti. Među tim društvima bilo je različitih zanimanja, od čitaonica, kazališnih skupina, tamburaških orkestara do sportskih

organizacija. Mnogi od njih su se počeli gasiti ili preimenovati u jugoslavenski prefiks dolaskom dinastije Karađorđević, a njihova konačna nacionalna anihilacija desila se nakon II svjetskog rata.

Ambijent Boke sa svojim ozračjem, ne samo u estetskom i zemljopisnom dijelu, već u svemu onome naravnom što upućuje na nadnaravno, bio je pogodan za afirmaciju mnogih pjesnika, slikara, glazbenika, intelektualaca, ljudi duhovnosti i vjere među Hrvatima. Mnogi od njih su rodni kraj učinili i svjetski poznatim, kao na primjer Sv. Leopold Bogdan Mandić, koji je rođen u Herceg Novom, a stekao je ogroman ugled među vjernicima diljem svijeta. Njegovo svetište u Padovi posjeti nekoliko milijuna ljudi godišnje, pri čemu svi oni čuju za njegov rodni kraj.

Na Mulu kraj Kotora rođen je Andrija Maurović, čuveni umjetnik koji je se često naziva ocem hrvatskog stripa. Poznat je i još jedan Muljanin, pripadnik augustinskog reda i jedan od svetaca iz Boke kotorske, Bl. Gracija. Od velikih književnika treba izdvojiti Viktora Vidu za kojeg kažemo da je pjesnik dviju domovina, i Hrvatske i Crne Gore.

Perast, s otocima Gospe od Škrpjela i Sv. Jurja, pravi je dragulj Crne Gore. Taj grad koji se po arhitekturi, palačama i crkvama ne razlikuje od duha Dalmacije, na ponos je Hrvata koji su njime unijeli barok u Crnu Goru, ali i na ponos same Crne Gore. Gospa od Škrpjela svojom mistikom i sakralnošću stoljećima plijeni posjetitelje i nebrojene umjetnike. Njena unutarnjost oslikana je zahvaljujući čuvenom Tripu Kokolji. Inače ovo svetište, zajedno s otokom Gospe od Milosti kraj Tivta i svetište Gospe Ratačke kraj Bara, najjužnija su marijanska svetišta Crkve u Hrvata. Na prostoru Boke kotorske nalazi se 150 katoličkih crkava što govori o živoj vjeri Hrvata katolika, koji su u zajedništvu gradili bogomolje i tako duhovno bogatili prostor u kojem žive. Nisu u svjetonazorima bili zatvoreni i neosjetljivi za potrebe drugih, pa su znali darovati svoje crkve za bogoslužbene potrebe braće pravoslavaca, a poznat je i fenomen crkava s dva oltara što govori o duhu tog vremena i solidarnosti.

Hrvati u Crnoj Gori danas su pretežno čuvari tog ogromnog duhovnog i kulturnog bogatstva. Novo vrijeme traži nove modalitete djelovanja i življenja, ali to ne znači da treba zaboraviti izvore odakle su potekli i ostvarili se najveći dometi, već

naprotiv. Da bi ostali i opstali moraju baš ići na izvore svega onoga čemu se dive i oni i drugi, a što je samo vanjska manifestacija jedne više stvarnosti, duhovne. Neprijeporno je da obnova hrvatskog naroda polazi od obnove njegove duhovnosti. U tome nezaobilaznu ulogu ima Katolička Crkva, najstarija živa institucija na tlu današnje Crne Gore, koja je porodila sve te krasne tradicije kojima se dive i vjernici i oni koji sebe tako ne doživljavaju. Jedno je sigurno, svima je to na korist. Nekima u estetskom doživljaju, a drugima u punini onog sadržaja iz kojeg su nastale i zbog čega su nastale – za korist čovjeka u njegovoj cjelini.

Muslimani u Crnoj Gori

Sabrija Vulić

Muslimani Crne Gore su jedan od autohtonih naroda Crne Gore. Svoje porijeklo izvode od domicilnog hrišćanskog (pravoslavnog i katoličkog) stanovništva koje je primilo islam za vrijeme osmanske vladavine, počev od XV vijeka.

Muslimani imaju svoje osobeno porijeklo, tradiciju, običaje, kulturnu baštinu, nacionalni identitet i ime. Muslimani, kao i Crnogorci, govore crnogorskim jezikom, a sa ostalim narodima koji ovdje žive zajednička nam je država – Crna Gora.

Muslimani Crne Gore su u dugom istorijskom procesu kulturološkog i narodnosnog oformljenja konstituisali svoj kulturni i nacionalni identitet kao što su to uradili drugi narodi Crne Gore. Oni nijesu došli ni od kuda, pa njihova matična država ne može biti niti Bosna, niti Turska, niti ma koja druga zemlja. Matična država Muslimana Crne Gore je Crna Gora.

Nacionalno ozvaničenje Muslimana u Crnoj Gori izvodi se iz Danilovog zakonika 1855. godine kada su svrstani uz „inovjernike“ i u „inoplemenike“, prelazno rješenje ka narodnosnom oformljenju. Ugovorom o zaštiti manjina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca iz 1920. godine ozvaničen je prelazak muslimanske vjerske manjine u etno-nacionalni identitet. Muslimani kao nacionalni identitet priznati su i na Drugom zasjedanju AVNOJ-a 1943. godine i u svim poslijeratnim periodima u Jugoslaviji i Crnoj Gori. Poveljom Organizacije islamskih zemalja (OIK) ustanovljena je Muslimanska nacija u modernom smislu kao nacija Muslimana čitavog svijeta.

Muslimani čine nacionalnu strukturu stanovništva Jugoslavije i Crne Gore po svim popisima od 1948. do 2011. godine.

Prve podatke o Muslimanima Crne Gore nalazimo u popisima koji su vršeni po vjerskoj pripadnosti, jer nacionalna identifikacija u Evropi počinje poslije 1893. godine. Podatke o popisima stanovništva po vjerskoj pripadnosti, u kojima se iskazuju

i pripadnici islamske vjere, u Crnoj Gori imamo 1441, 1465, 1468. i 1570. godine. Međutim, Dr Ejup Mušović, u svojoj knjizi Muslimani Crne Gore, ističe da podaci o Muslimanima Crne Gore, koji imaju karakter nacionane osobenosti, postoje od 1879. godine, tj. poslije Berlinskog kongresa i stalno su se uvećavali sa uvećanjem teritorije Crne Gore.

Zvanični statistički podaci o Muslimanima Crne Gore od 1948. godine:

- 1948. godine Muslimani „Nacion. neopredijeljeni“ 378 ili 0,1% ukupnog stanovništva,
- 1953. godine Muslimani „Jugosl. neopredijeljeni“ 642 ili 1,5% ukupnog stanovništva,
- 1961. godine Muslimani etnička pripad. 30.665 ili 6,5% ukupnog stanovništva,
- 1971. godine Muslimani, nacionalnost 70.236 ili 13,3% ukupnog stanovništva,
- 1981. godine Muslimani, nacionalnost 78.080 ili 13,36% ukupnog stanovništva,
- 1991. godine Muslimani, nacionalnost 89.614 ili 14,57% ukupnog stanovništva,
- 2003. godine Muslimani, nacionalnost 24.625 ili 3,97% ukupnog stanovništva,
- 2011. godine Muslimani, nacionalnost 20.537 ili 3,03 % ukupnog stanovništva.

Ako je kulturna baština po definiciji kulturno nasljeđe ili kulturno dobro naslijeđeno od prethodnih generacija ili koja nastaju u sadašnjosti, onda se Crna Gora može pohvaliti izuzetnim bogatstvom kada su u pitanju muslimani na ovim prostorima, kako onim materijalnim, tako i nematerijalnim.

Kulturna baština muslimanskog naroda u Crnoj Gori je od izuzetnog značaja kao svjedok istorije naše države, ali i kao neotuđiv dio identiteta jednog naroda koji je direktno vezan za Crnu Goru svojim imenom i porijeklom. Čini se da svjesno ili nesvjesno bježimo od istorijskih činjenica i bogatstva koje su nam ostavile prethodne generacije muslimana na ovim prostorima – muslimana koji su porijeklom sa ovih

prostora, koji su naslijedili istoriju naroda ovih krajeva i nadogradili je kroz istoriju prelaskom u islam.

Kao primjer možemo navesti istoriju Boke Kotorske na čijem tlu je moćna Otomanska imperija ostavila dubok trag, a da toga danas nismo ni svjesni ili se čak namjerno zaobilazi ili skriva. Dvije stotine godina boravka ovog carstva na tlu Boke Kotorske ostavilo je neizbrisiv trag od Herceg Novog do Orahovca, gdje se svjesno ili nesvjesno, a prije bih sebi dozvolio da kažem svjesno brišu tragovi prošlosti koje su za sobom ostavili muslimani koji su živjeli na tlu Boke Kotorske. Ne treba posebno pominjati sat kulu u Herceg Novom, džamiju u Bijeloj, koja je u potpunosti devastirana, ostatke islamske zaostavštine u Risnu ili iste takve primjere u Orahovcu nedaleko od Kotora. Naime, u drugoj polovini XV i tokom XVI vijeka pali su pod osmansku vlast i gradovi na Crnogorskom primorju: Risan (1481), Herceg Novi (1482), Ulcinj, Bar, Spič, Svač, te Budva na kratko 1571. godine. Kotor i Perast ostali su pod upravom Mletačke republike. Borbe oko ovih gradova dovele su do preseljavanja stanovništva, kako iz unutrašnjosti na primorje tako i sa primorja u Veneciju i širom Italije. Gradovi su izmijenili socijalnu strukturu, kulturu življenja i ekonomsku osnovu. Za vrijeme osmanske prevlasti najvažniji primorski grad bio je Herceg Novi, koji je od 1482. do 1687. godine vršio potpunu kontrolu nad ulazom u Bokokotorski zaliv pod mletačkom upravom. Pored Novog, i Risan je bio važno vojno uporište od 1482. do 1684. godine.

Slično je i na nekim drugim prostorima na kojima danas ne žive muslimani u tako velikom broju, poput Nikšića ili Kolašina, pa i Podgorice. Kada se spomene kulturna zaostavština Muslimana, uvijek je fokus na sjeveru Crne Gore, na Pljevljima, Bijelom Polju, Rožajama, Petnjici, Plavu ili Beranama.

Ipak, nekako skriveno od pogleda, sasvim nezasluženo, treba se posebno osvrnuti na jedan zaboravljeni biser, a to je oblast Mrkojevića u okolini Bara. Pleme Mrkojevići nalazi se u oblasti između Bara i Ulcinja, u području između primorskih planina Lisinj na sjeveru i Možura na jugu, sa Rumijom u zaleđu i izlazom na more. Plemenska oblast je visoravan sastavljena od kraških polja, sa tri strane okružena visovima, a sa četvrte morem, površine oko 90 km². Ozbiljnija turska vlast počinje da se osjeća u Mrkojevićima po zauzeću Bara do 1571. godine. Tokom vojne kampanje turske vojske

oko osvajanja Bara, Mrkojevići su isprva bili na strani mletačke vojske, ali su se kasnije okrenuli na stranu Turaka. Iz tog vremena imamo zabilježenog mrkovskog glavara Popovića, koji je i sam bio sveštenik („Pop Popović“). Iako su od Turaka dobili barjak kao zasebna nahija i uživali u određenoj mjeri privilegovan status u odnosu na ostale krajeve, u prvom razdoblju turske vlasti dolazi do iseljavanja velikog broja Mrkojevića na sjever u primorske oblasti pod mletačkom vlašću (Dalmacija, Istra): u periodu između 1611. i 1633. godine iselilo se oko 220 porodica. Islamizacija Mrkojevića otpočela je upravo u razdoblju prve polovine XVII vijeka. Međutim, radilo se o pojedinačnim slučajevima, i ti koji su islamizirani nijesu ostajali u matičnoj oblasti, već su prelazili u Bar ili Ulcinj. Iz tri izvještaja barskih nadbiskupa može se pratiti tok islamizacije u Mrkojevićima: Andrija Zmajević 1671. godine navodi da su svi Mrkojevići pravoslavni; Marko Đorga 1696. godine piše da su Mrkojevići tada u većini muslimani, a Vicko Zmajević oko 1710. godine da u Mrkojevićima ima 140 muslimanskih i 30 pravoslavnih kuća. Dakle, radilo se o masovnom prelasku na islam u kratkom razdoblju. No, Mrkojevići su u toj početnoj fazi islam prihvatili tek da ne bi imali problema sa turskom vlašću. Ovo pokazuje i činjenica da je prva džamija u Mrkojevićima podignuta tek 1752. godine, kao i činjenice da su je podigli zajedno muslimani i hrišćani, te da su pravoslavne crkve u ovoj oblasti većinom preživjele do danas. Islamizacija u Mrkojevićima nikad nije do kraja završena, s obzirom na to da je i do danas jedan broj izvorno mrkojevićkih rodova, kao i kasnijih doseljenika, ostao u pravoslavnoj vjeri. Valja, kao primjer vjerske trpeljivosti i svijesti o pravoslavnim korijenima navesti i krst Svetog Jovana Vladimira, koji se još od srednjeg vijeka čuva u Mrkojevićima i koji su podjednako poštovali i branili pripadnici obje vjeroispovijesti.

Islamizacija je Mrkojevićima znatno olakšala položaj između dva jaka turska uporišta – Bara i Ulcinja. Međutim, islamizacija je uticala i da opadne borbeni duh ovog nekada ratničkog plemena „žestoke naravi“. Posljednja vojna akcija u kojoj se pominju Mrkojevići je njihovo učešće na crnogorskoj strani u sukobu s Turcima 1717. godine. Mrkojevići su se ozbiljno zamjerali turskoj vlasti ovim postupkom, te je konačan prelazak u islam bilo spasonosno rješenje po njih. Crnogorska vojska je oblast Mrkojevića oslobodila u Veljem ratu 1877. godine. Tokom ratnih dejstava, stanovništvo Mrkojevića se sklonilo iz svojih domova u turski Skadar. Nakon što je zaključen mir, početno nepovjerenje Mrkojevića prema namjerama Crnogoraca,

zbog kojeg se nisu odmah vratili u svoje domove, brzo je prevaziđeno zalaganjem knjaza Nikole, te se stanovništvo Mrkojevića vratilo u svoju oblast i prilično brzo uklopilo u crnogorsko društvo. Iz prvog crnogorskog popisa ove oblasti može se vidjeti vjerski sastav Mrkojevića. Muslimani žive u svim naseljima i čine većinu stanovništva u njima. Rimokatolika ima u Pečuricama, Dobroj Vodi i Malim Mikulićima, a pravoslavnih u Dobroj Vodi, Veljim i Malim Mikulićima.

Iz razloga kratkoće prostora fokusiraćemo se na jedan običaj u Mrkojevićima koji na najbolji način može pokazati specifičnost kulturne baštine Muslimana ali i povezanost sa crnogorskim korijenima. To je mrkojevićka svadba.

Mrkojevićka svadba

Prema zapisu prof. Ethema Peročevića, u ranim jutarnjim časovima na okupu su najbliže svojte i komšije. Negdje u natkrivenom prostoru gori vatra, a na njoj kazan na jakim sadžacima. Akčija (kuvar) sa 2-3 svoja pomoćnika budno prati kuvanje mesa i pilava. Sve je spremno za doček gostiju. Čuje se koji pucanj iz puške ili pištolja. Na prilazu kući čovjek sa nakaradom (bubnjem) udara u nakaradu na taj način pozdravljajući svakog gosta. Na dva, tri sata prije podna počinje masovni dolazak pozvanih. Dočekuje ih domaćin sa odraslim muškim članovima familije. Kod mlade ulaze samo žene sa darovima njoj namijenjenim, veoma često su to djelovi nošnje. Muškarci daju novac.

Domaćinstvu se za svadbu donose kao poklon, najčešće, prehrambeni artikli i to tri vrste: pogača ili slatka pita (na njoj gruda sira) i kilogram šećera. Ova vrsta poklona je istovremeno i humani čin. To je pomoć siromašnim porodicama, koje osjećaju potrebu da naprave svadbu, iako su slabijeg imovnog stanja. Bogate familije sve što ostane poslije svadbe podijele siromašnijim komšijama. Svadbena veselje počinju ukućani s pjesmom koja poziva u kolo:

Domaćima se brzo priključuju svojte i komšije, dok ostali čekaju da ih neko iz rodbine lično pozove da se uhvate u kolo. Žene bez poziva neće ustati da igraju, čak se malo i odupiru, iako mnoge jedva čekaju da zaigraju. Po jedan ili dvojica rođaka zaduženi su da davanje gajreta (štimunga).

Postupak je isti i na muškoj i na ženskoj svadbi, s tom razlikom što se mlada, kad dođe u dom, ne daruje od strane zvanica. Sat, dva iza podna se ruča.

Prije i poslije ručka obavezno se peru ruke. Gdje nema tekuće vode na više mjesta po jedan komšija, obično mlađi, sipa gostima vodu da operu ruke. Tu je i sapun i suprapeščir (tkani pamučni peškir dug po nekoliko metara) za brisanje ruku. Za postavljenim soframa prvo sjedaju najstariji i jabandžije (zvanice iz udaljenih sela). Jede se kašikama iz jednog ovećeg sana (zdjele). Ukućani obilaze svaku sofru po više puta uz uobičajeno „**Bujrum, bujrum!**“ Uz pilav počinje i pjesma: „**Ovako se pilav ije bilbero moj dilberu**“. Gosti za trpezom odgovaraju: „**Nije tako, no ovako bilbero, moj dilbero!**“. Zatim zahvate punu kašiku pilava pa je daju domaćinu, domaćici i drugima koji su oko sofre. Sve je praćeno pjesmom koja se naizmjenično pjeva. Na poslijetku stiže i akčija, pa se i njemu zapjeva. Domaći ga podižu na ruke i nose oko sofre.

Odlazak za nevjestu

U poslijepodnevним časovima, stari svat (otac, stric ili neki drugi kućni prijatelj) objavljuje polazak za nevjestu. Barjaktar uzima barjak, za njim polaze svatovi i svi ulaze u kuću – u mladoženjinu sobu, zaigraju i zapjevaju, pa zatim uz šenlučenje iz pušaka i pištolja i uz pjesmu „pođosmo li, pođosmo“, polaze za nevjestu - pješice i na konjima. Konj na kojem će biti mlada okićen je peškirom, izvezenim maramama, pokojim cvijetom, a na čelu mu je okačeno džepno ogledalo.

Neposredno pred dolazak svatova kod nevjestine kuće u dvorište se iznosi prćija. Kada se svatovi primaknu kući prestaje veselje. Oslabađa se prostor za doček svatova, igru i veselje. Ukućani i najbliži prijatelji staju u red na ulazu. Dočekuju svatove, pozdravljaju se sa njima i izmjenjuju čestitke. Otac mlade ne izlazi pred svatove.

Stari svat i barjaktar, pred svatovima, kruže oko nevjestinske prćije u smjeru kazaljke na satu, ili kako se to u narodu kaže „kako sunce ide”. Za to vrijeme mlada iz kuće, kroz vjenčani prsten, treba da izbroji najmanje tri svata.

Domaćini čašćavaju svatove slatkim, šerbetom i sokom. Sve se dešava u neposrednoj blizini prćije koju čuva dječak. Pred odlazak prilazi mu mladoženjin otac i traži da se udalji jer hoće da nose robu. Dječak, prethodno dobro pripremljen, kaže: „Plati, pa nosi”. Nastaje pogađanje; otac nudi najmanju novčanicu, ovaj naravno neće ni da čuje. Zatim nudi veću, no dječak i dalje ne pristaje. Najzad domaćin vadi iz novčanika onoliko koliko će otprilike biti dosta. Tek tada, poslije zagrljaja sa domaćinom, dječak napušta svoje mjesto. Prilaze mladoženjini ujaci sa konjima i počinje tovarenje robe.

Jedan od domaćih vezuje barjaktaru peškir za koplje iznad zastave. Barjaktar mora biti oprezan da mu ne priveže peškir iznad mladoženjinog. To se pokušava da bi se malo narugali barjaktaru i svim svatovima.

Svatovi se povlače iz dvorišta, a đever privodi konja za nevjestu. Nju iz kuće izvode brat i ujak i pomažu joj da se popne na konja. Đever vadi pripremljen šećer u kocke i baca po mladoj i prisutnima. U tom momentu tu je najviše žena i djevojaka. Zatim prihvata konja sa mladom i u pratnji pratigača (mladina rodbina) priključuje se svatovima. Tek tada svatovi kreću. Prvo polazi konj sa prćijom, zatim svatovi u istom poretku kao u dolasku, a za njima mlada sa pratigačima – rodbina i prijatelji koji su joj bili na svadbi.

Neposredno pred povratak svatova svi iz mladoženjine kuće izlaze pred kuću da pozdrave mladin dolazak. Žene i djevojke je dočekuju sa pjesmom:

Dobro došla jende naša

medna usta donijela

i za kuću i za selo

i za kućne prijatelje.

Prvo pojavljivanje svatova sa mladom, bez obzira na udaljenost, obasjava se većim ogledalom da se sačuvaju od zlih očiju. U neposrednoj blizini kuće đever zaustavlja konja sa mladom da bi ona učinila temena kući (tri puta se poklonila). Ispred kuće donosi se babuna da mlada pri silasku sa konja stane desnom nogom na nju. Pridržavaju je brat i ujak. Zatim prilazi kućnim vratima i ponovo tri puta čini temena, i onda prelazi kućni prag - obavezno desnom nogom. Dok mladu uvode u kuću, đever se popne na konja i zaigra ga po ravnom putu ili njivi.

Rodbina uvodi mladu u njenu sobu, sjednu je na unaprijed pripremljeno mjesto, objasne joj gdje su darovi koje po njihovom izlasku treba da podjeli, pozdravljaju se sa njom i izlaze. Priključuju se ostalim pratigačima koji su već sjeli u kuću ili dvorište. Budu počašćeni i onda odlaze. Dok su pratigači tu ne pjeva se, ne igra i ne puca. Pucanje se u tom trenutku smatra uvredom i domaćini su izričiti u zahtjevu da se ne puca dok pratigači ne izmaknu.

Mladu ne ostavljaju dugo samu. Prvo joj đever donosi šerbet. Ona ga tri puta pri-nosi ustima, ali ne pije. Na kraju spušta đeveru, kao dar, novac na tacnu.

Ujak donosi ibrik sa vodom da umije ruke. Ona sastavlja prste obiju ruku, on posipa toliko vode da ona pokvasi samo prste. Pri odlasku mlada ga daruje peškirom, koji mu prebacuje preko ramena. Donosi se zatim muško dijete koje sjeda nevjesti u krilo i njega sljeduje prigodan poklon.

Zatim kod mlade ulaze zaova, jetrva, ujna i još poneka žena, presvlače je, šminkaju i pozivaju ukućane da je vide i daruju. Ulaze poslije i ostali, najviše žene i djevojke da vide mladu i čestitaju joj, ali bez dodira. Ako je soba prostrana, tu se zaigra i zapjeva ali kratko. Veselje se odvija u drugim prostorijama ili u dvorištu do kasno u noć.

Do kraja treće decenije ovog vijeka muškarci i žene odvojeno su se veselili. Stariji adžo stao bi na vrata prostorije u kojoj su žene i budno motrio da ne uđe ko od muškaraca. Dešavalo se da mu momci i doskoče. Obukli bi se u žensku nošnju, našminkali i ulazili bez zaustavljanja. Kad se dobro izigraju i napjevaju izlaze. Poneki bi se i namjerno otkrio. Stari bi se ozbiljno ljutio, više što mu se ostali smiju, nego što su ga prevarili.

Za sve vrijeme svadbe mladoženja se ponaša veoma sramežljivo. Dok mlada pristizhe on se krije. Drugovi ga pronalaze i izudaraju jastucima iz prćije. U veselju jako malo učestvuje ili nimalo.

Poseban štimung veselju davali su tzv. surati. To su ljudi obučeni u različite nošnje, dobro maskirani. Igraju, pjevaju, gestikulišu i slično, čineći tako svadbu vrlo zabavnom.

Sjutradan đever vodi mladu na izvor da zahvati vode i to rano ujutro, da ne bi došao ko prije da omađija vodu, a time i nju.

Poslije nedjelju dana mlada sa svekrom ili đeverom, svekrvom, zaovom, jetrvom i strinom ili ujnomo ide u rod (na neđelju), gdje ostaje samo jedno veče, a nakon petnaest dana ostaje tri noći. Kasnije se posjete nastavljaju: tast i tašta sa najbližom rodbinom odlaze u prviče (u prvu posjetu), a zatim zet sa bratom i ujakom odlazi u tazbinu.

Time se zatvara krug svadbenih običaja.

Kulturna baština Muslimana u Crnoj Gori je jako interesantna i prebogata da bi stala u ovako kratkom tekstu. Činjenica je da su mnogi detalji još uvijek neistraženi ili zaboravljeni, a neki i sklonjeni od javnosti.

Korišćeni izvori:

www.savjetmuslimanacg.me

www.mrkojevići.me

Historijska utemeljenost Bošnjaka u Crnoj Gori

Mirza Luboder

„Na nama se lome talasi historije kao na grebenu.“

Meša Selimović „Derviš i smrt“

Osjećaj nacionalne pripadnosti, u svakom slučaju lična je stvar ali, ne zalazeći u dublji historijski kontekst, zbog kontinuiranog *nedostatka* ili sistematske adaptacije historijske građe poslije 1945. godine, zarad „bratsva i jedinstva“, 90-tih godina dobili smo kulminaciju koja je ostavila nesagledive posljedice na sve narode i nacionalne zajednice, najviše na Bošnjake.

Bošnjaci u Crnoj Gori sve do popisa 2003. godine, nisu imali *privilegiju* da budu ono što jesu – Bošnjaci. Naime, 22. marta 2003. godine, u organizaciji Foruma Muslimana/Bošnjaka Crne Gore i Udruženja *Almanah*, održan je Radni sto pod nazivom: *Muslimani/Bošnjaci – kako Vam je ime*, kada je Bošnjačka elita, intelektualci i mladi ljudi iz svih sfera kulturnog, političkog, vjerskog i naučnog miljea Crne Gore, jednoglasno usvojila i donijela sljedeću Deklaraciju:

„Muslimani iz svih država - bivših republika SFRJ, već su se opredijelili za vraćanje tradicionalnog narodnog imena - Bošnjak. Smatramo da je naziv Bošnjak istorijski utemeljeno i adekvatno ime i za dio ovog naroda koji živi u Crnoj Gori.

Nema ni jednog argumenta koji bi nas imenom odvojio od naroda kojem pripadamo i sa kojim smo vjekovima, pa i u svim bivšim zajedničkim državama, imali isto ime.

Vjerujemo da Crna Gora ima dovoljno demokratskog kapaciteta da razumije i uvaži opredjeljenje za reafirmaciju narodnog imena - Bošnjak. To podrazumijeva i obaveznu stvaranja političkih i pravnih uslova za njegov adekvatan tretman pri predstojećem popisu stanovništva.

Očekujemo da i crnogorska politička, kulturna i naučna javnost, bez rezervi, prihvati upotrebu naziva Bošnjak. Tim prije što reaffirmacija ovog imena, ni na koji način, neće i ne može dovesti u pitanje dokazanu privrženost Bošnjaka Crnoj Gori i njihovom opredijeljenost da, zajedno sa svima sa kojima žive, doprinose prosperitetu države Crne Gore - naše zajedničke domovine.”

Konstanta potreba za dokazivanjem nacionalnog identiteta, jezika, kulture (kao historijskog supstrata), uslovljena je upravo ciljanim *skrivanjem* historijskih fakata i vjekovnim *friziranjem* historije, koja je prevashodno imala za cilj da Bošnjake i njihovo raskošno kulturno-historijsko i vjersko nasljeđe kao i jezičku posebnost, marginalizira, dijelom prisvoji, a velikim dijelom uništi zarad „opšteg dobra“.

Vanvremenska je fraza Mehmeda Meše Selimovića, kao nastavak gore navedenog uvoda gdje za jedan narod kaže: „Suviše malen da bude jezero, a suviše velik da ga zemlja upije”. Može se dovesti širi kontekst koji jasno etablira turbulentne i po Bošnjake pogubne historijske tokove, gdje smo svjedoci da su na mjestima (džamija, mesdžida, tekija, mehćema, medresa, mezarja...) izgrađene urbane cjeline, na kojima su nikli cijeli gradovi, parkovi, džade i putevi, koji su u većini slučajeva ciljano prekrili tragove postojanja jednoga naroda. Kako reče pjesnik Enver Muratović¹²: „Ovdje smo, zar ne čujete zveket kostiju”, što govori o pjesničkom žalu, protkanom ponosom i nemoći pred historijom i sudbinom.

Etničko Porijeklo

Sloveni su doseljavajući se na Balkan, kako u svojoj knjizi kaže dr Ejup Mušović¹³, „zatekli mnogobrojno starosjedelačko stanovništvo. I sva druga etnološka istraživanja upućuju na izraženu etničku heterogenost stanovništva sa ovdašnjih prostora. Činjenice govore da bi na današnju Crnu Goru podjednako starosjedelačko pravo mogli polagati žitelji ilirskog, romanskog, vlašskog, keltskog, avarskog, kao i slovenskog porijekla”.

12 Rođen u Rožajama 1978. godine, do sada izdao sedam zbirki poezije od kojih je posljednja u izdanju Narodne biblioteke „Njegoš“ iz Nikšića. Prvo izdanje „Za suncem zavičaja“ objavio 1996. a pojedinačne pjesme 1993. god.

13 Mušović, dr Ejup, *Muslimani Crne Gore*, Muzej „Ras“- Novi Pazar, 1997.

Jasno je, da *pravo na autohtonosti*, podjednako imaju svi, i kako u svojoj istraživačkoj disertaciji naslova **Pravo na ime**, kaže prof. Rifat Rastoder iznoseći nepobitne arhivske podatke gdje između ostaloga kaže: „Može se zaključiti da se u periodu od 1878 do 1912. godine to jest i definitivnog početka kraja Otomanske imperije na Balkanu, iz novopripojenih krajeva Crnoj Gori, iselilo preko 25.000 Bošnjaka ili oko 80 procenata njihovog tadašnjeg ukupnog broja¹⁴”.

Profesor Rastoder nam ovim demografskim podatkom otkriva ili *demistificira*, upravo onu *skrivenu* stranu historije, koja nam slovom i brojem nesumnjivo daje odgovor na to, ko smo, od kada smo i gdje smo *nestali*!?

On u svom izlaganju dalje konstatuje, da je u Balkanskom ratu, tokom 1912 i 1913. godine, Crna Gora osvojila: Pljevlja, Šahoviće i Pavino Polje, Mojkovac, Bijelo Polje, Loznu, Bihor, Berane, Rožaje, Plav i Gusinje, demografska slika Crne Gore se u mnogome promijenila, te je sa novim proširenjem broj stanovnika porastao na 360.000, od čega, čak 30,7 odsto muslimana. U nekim novopripojenim krajevima broj Bošnjaka/Muslimana u ukupnom stanovništvu, kretao se od 56 do 90%, kako je bilo u Nikšiću.

Ovaj procentualni odnos nije dugo trajao. Ubrzo su uslijedili Prvi svjetski rat (1914-1918), što je donijelo nova masovna stradanja, progone i iseljavanja. Prvi popis stanovništva u novonastaloj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), pokazao je da je 1921. u odnosu na 1912. godinu, broj muslimanskog stanovništva za preko 80% manji, te da je u međuvremenu sa svojih vjekovnih ognjišta stanovništvo odselilo, uglavnom za Tursku - preko 88.000 stanovnika, te dijelom u Bosnu ili su na svom putu za Tursku, usljed teških okolnosti, siromaštva i gladi, ostajali u mjestima koja su im trebala biti *usputne stanice* na putu za *Stambol*. Mnoge od tih porodica danas žive u Rožajama, Novom Pazaru, Skoplju...

Akademik prof. dr Šerbo Rastoder¹⁵ konstatuje: „Sa stanovišta izvorne osnove izučavanja 1918 – 1954. godine, najveći problem čini relativna unificiranost izvora po principu provinijencije, jer ih najveći dio potiče od države i njenih organa. Tim prije što se muslimani u ovom periodu ni u kulturnom, ni u političkom smislu nika-

14 Rastoder prof. Rifat „Pravo na ime“ str.40, izdanje Forum Muslimana-Bošnjaka CG, 2011.

15 Rastoder prof. dr Šerbo, „Bošnjaci/Muslimani crne Gore između sadašnjosti i Budućnosti“ *Almanah*, 2010.

da nisu uspjeli politički organizirati kao prepoznatljiva autonomna zajednica, izuzev u vjerskom smislu”.

Hronološki gledano, od Berlinskog kongresa 1878. godine, pa preko Balkanskih ratova a onda Prvog svjetskog rata, formiranja SHS, te Drugog svjetskog rata, Bošnjaci su u nacionalnom smislu, prepušteni sami sebi, posebno od momenta kada im je dekretom 1907. godine ukinut jezik – Bosanski, a Balkanske granice prekrojene, kada i nastaju nove nacionalne države u kojima su Bošnjaci u Crnoj Gori, iako svoji na svome, postali *stranci – inovjerci*. Tada su počeli i nestajati a sa njima i cijelo njihovo kulturo-historijsko nasljeđe, koje će u narednim decenijama biti sistematski uništavano, a sa tim i svaki trag raskošne baštine u šta osim religijskog identiteta spadaju i jezički, kulturni i nacionalni.

Kulturno nasljeđe

Bošnjaci u Crnoj Gori kao i svi drugi narodi koji tu žive, imaju svoj viševjekovni proces historijskog oformljenja, i jedinstvenog identitetskog koda sa prepoznatljivom kulturom i tradicijom.

Njihovi identitetski korijeni, stari su preko jednoga milenijuma. Nakon dolaska Osmanlija na ove prostore, krajem XV vijeka, njihov položaj se u tom novom državnom okviru, kakav je Osmansko carstvo, intenzivira i dobija primarnu dimenziju, koja je ujedno i sastavni dio njihovog religijskog identiteta, gdje onaj nacionalni biva potisnut u *drugi plan*, te u narednim vjekovima nije činio njihovu primarnu odrednicu. To će im kasnije, u procesu ponovnog nacionalnog kontituiranja, pričinjavati problem, ponajviše iz razloga što su ih svi prisvajali.

No, i pored toga što se u procesu slabljenja Osmanskog carstva koje je trajalo skoro tri vijeka a u pojedinim regijama i mnogo duže, umnogome mijenjala i oblikovala politička, nacionalna i vjerska svijest, što je uslovalo i proces stvaranja nacionalnih država na Balkanu, Bošnjaci u Crnoj Gori ipak su odoljeli veoma teškim historijskim izazovima, ostali svoji na svome, sa svim svojim posebnostima. Iako često osporavani, sistemski izopćavani, uspjeli su da donekle konsoliduju svoj nacionalni

identitet kada su intenzivnije počeli da se publikuju arhivski historijski fakti, koji su dali novo svjetlo na svu duhovnu i kulturološku raskoš koja je krasila i krasi Bošnjački narod, iako su mnogi *biljezi* zatrti i porušeni.

Bošnjački pjesnici izučavaju se na Univerzitetu Harvard

Osim ruševina, stoje toponimi, tapije, zapisi, usmena lirska i epska književnost a jedan od primjera je i Hafiz Salih Gašević koji pripada generaciji mlađih alhamjado¹⁶ pjesnika. Prvo izdanje Gaševićevog Mevluda iz 1879. godine pod naslovom „**Mevlud alânî âli lisan-i Bosnevi**“, što u prevodu znači „Jasni i uzvišeni Mevlud na bosanskom jeziku“ (hidžretske 1296. god), autor je lično finansirao, kao i drugo izdanje iz 1893/94. (hidžretske 1311. god).

Moliše me kolašinski prviši: “Nami mevlud daj bosanski napiši! Što j’ u Kur’an na sve iman imamo Bošnjački nam gradi mevlud molimo!”

Gašević je preselio na ahiret 1316. h. g. (1898/99). Pokopan je u haremu Čaršijske džamije u centru Bijelog Polja. Njegov mezar je ostao na tom mjestu sve do stradanja Čaršijske džamije tokom savezničkog bombardiranja u Drugom svjetskom ratu, nakon čega su zemni ostaci hafiza Saliha Gaševića, zajedno s njegovim nadgrobnim nišanima, preneseni u Gornje groblje u Lješnici gdje se i danas nalaze. Srušena Čaršijska Džamija i mevlud Gaševića, samo su djelić bošnjačke baštine u Crnoj Gori.

---

16 Književnost na bosanskom jeziku pisana arapskim pismom, „arebicom“.

Avdo Međedović¹⁷ (1875 – 1953), najveći bošnjački epski pjesnik sa Obrova iz Bijelog Polja koji se i sam više Bošnjakom, jedan je od najvećih epskih stvaralaca uopšte. Autor je čuvenog epa Ženidba Smailagić Meha, dugog kao „Ilijada” i „Odiseja” koji ima 12.311 stihova.

Bože mili, pjevaju Bošnjaci!

Cijelu noć him puške prepucaše.

***

Upuniše bošnjački svatovi

Krvavije jada napunjeni

Svaki sokak vojskom napuniše

Njegove pjesme neprevaziđene su po sadržaju i dužini stihova, a poznati američki naučnik Milman Peri, istraživač i profesor sa Univerziteta Harvard iz prve polovine XX vijeka, nazvao ga je „balkanskim Homerom”. Bogato epsko stvaralaštvo Avda Međedovića sakupljeno je u posebnu zbirku *The Milman Parry Collection*, koja se čuva na Univerzitetu Harvard.

Graditeljstvo – trag u vremenu

Mr Igbala Šabović Kerović u svom osvrtu na kulturno-arhitektonsko nasljeđe Muslimana/Bošnjaka Crne Gore naglašava da ono nije adekvatno tretirano u naučno-istraživačkom radu, što je uslovalo ignorantan tretman u praksi značajnih objekata ove kulture. Neki objekti su u smislu pozitivnih propisa dobili status arhitektonski

¹⁷ Foto: Avdo Međedović, izvor: Vikipedija.

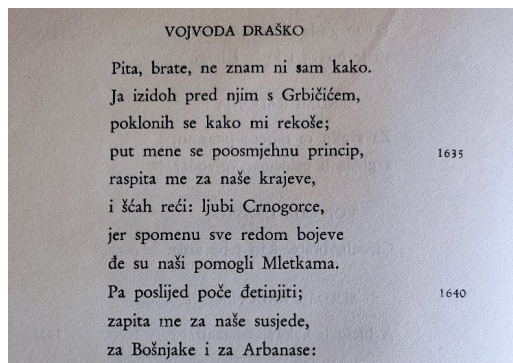
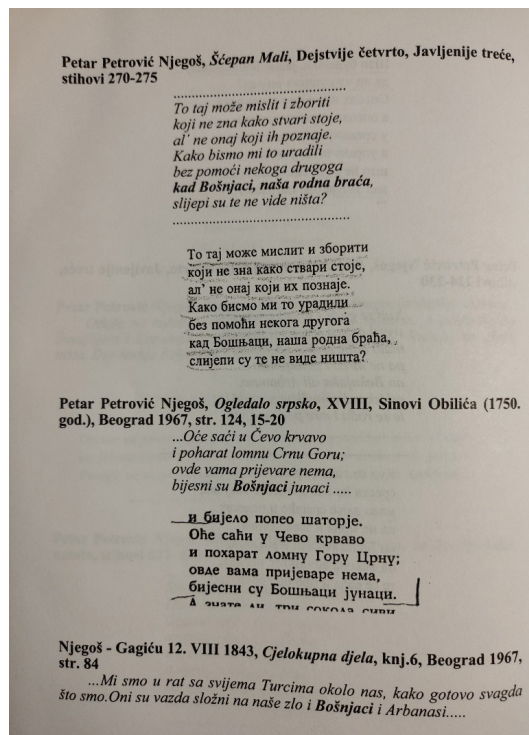

zaštićenih objekata, ali nažalost njihovo očuvanje i stručan restauratorsko-sanacioni i tretman konzervacije je izostao. Još je teži slučaj sa objektima koji nijesu tretirani kao kulturno-istorijski spomenici, ali po svojim graditeljskim karakteristikama zavređuju izuzetnu pažnju, koja je izostala, zbog čega su i nestali. Dio odgovornosti za nestanak ovih objekata leži u nama, prvenstveno zbog sistemski njegovanog osjećaja indiferentnosti prema svemu što mi jesmo i što je naša duhovnost.

Petar II Petrović Njegoš – Gorski Vijenac – stihovi 1640-1645

...Zapita me za naše susjede, za Bošnjake i za Arbanase...

Bošnjaci u Crnoj Gori su kroz vjekove svoga postojanja, inspirisani vjerom i tradicijom, kroz kulturu, lingvistiku, gastronomiju, umjetnost, graditeljstvo i mnoge druge oblasti, oplemenili i obogatili sveukupnu baštinu svoje države Crne Gore.

Upoznaj komšiju – Albanci u Crnoj Gori

Allmir Caushi

Vaše komšije Albanci su tu od davnina – drevno stanovništvo Balkana. Ilirska utvrđenja po Crnoj Gori su tragovi našeg vjekovnog postojanja na ovim prostorima. Istorijska saznanja ukazuju da albanski narod ima ilirsko porijeklo, na što upućuje veći broj filoloških i arheoloških tragova, i da je među najstarijim narodima na Balkanu.

Po austrijskom albanologu Norbertu Joklu, „Albanci su se formirali u sjeverozapadnom dijelu stare ilirske balkanske oblasti, gdje je trački jezik bio u kontaktu sa ilirskim, pa kaže da se zato Albanci mogu s punim pravom nazvati, novi Iliri”.

U „Istoriji Srba“, 1922. godine, češki historičar Konstantin Jireček napominje da je među Slovenima dugo vremena bilo znatnih ostataka staroga stanovništva. „Za vreme seobe naroda poluromanizovani Iliri potisnuti behu iz planina između Dalmacije i Dunava na jug. Njihovo središte postade kraj Arbanum...I ako su Arbanasi u ranijem srednjem veku prema Srbima izgubili mnogo zemljišta, ipak ne behu narod koji izumire...Oni se javljaju u srednjem veku kao starohrišćansko stanovništvo više varoške kulture, koje je mnogo bliže Grcima i dalmatinskim Romanima nego novokrštenim Srbima”.

I hrvatski albanolog Milan Šufraj je sličnog mišljenja po kome su Albanci u srednjem vijeku postigli razmjerno visoki stepen kulture.

U djelu „Iliri: Povijest, život, kultura”, Stipčević ističe: „Sami Iliri nisu nam, nažalost, ostavili nikakve pisane dokumentacije o svojoj prošlosti i svojoj kulturi, a kako njihovi južni susjedi Grci, i oni zapadni, Rimljani, nisu imali mnogo razloga da ih simpatiziraju i da ih u svojim delima oslikaju objektivnije, ako ne i s prijateljskih pozicija, mnogo od onoga što su oni o Ilirima napisali ima prizvuk antipatije i neprijateljstva, pa stoga i neobjektivnosti”.

Prilikom boravka u Beogradu poznati ruski arheolog Valentin Vasiljevič Sedov je na pitanje novinara *Blica* ko su Albanci, odakle su došli i od kada su ovdje, odgovorio: „Sadašnji Albanci su ostaci Ilira koji su živjeli na ovim prostorima, a njihov jezik na osnovu malobrojnih sačuvanih zapisa vodi porijeklo od ilirskog jezika”.

U Narodnoj enciklopediji (1. tom 1928) čiji je urednik bio srpski historičar Stanoje Stanojević, u odrednici Arbanasi koju je potpisao srpski etnolog Borivoje Drobnjaković piše: „Potomci starih Ilira”.

Posebnu pažnju naučnika privlačilo je oko 1.000 ilirskih epigrafijskih natpisa, od kojih se jedan manji broj može prepoznati u albanskom jeziku. U doktorskoj disertaciji „Antropologija Boke Kotorske od prvih pisanih spomenika do kraja XIX vijeka“ (1993), Graciela Čulić navodi da upravo „tipovi nadgrobnih spomenika i natpisi ukazuju na ilirski etnički i kulturni supstrat koji se opirao romanizaciji. Ilirska imena na epigrafijskim natpisima zapravo su jedini sigurni tragovi o Ilirima na balkanskim prostorima”.

Kao prvi pisani trag o imenu Arbanita (Albanaca) uzima se zapis Ane Komnina iz 1081. godine o problemima Balkana u vrijeme vladavine njenog oca. Prva nezavisna albanska država proglašena je 1190. godine, a postojala je sve do XIII vijeka¹⁸.

Albanski jezik i kultura

U Vatikanskom apostolskom arhivu, otkriven je rukopis Teodora Skadranina iz 1210. godine. Rukopis se sastoji od 208 stranica. Napisano je na pergamentu i sve je na albanskom. Podijeljen je u tri cjeline: teološku, filozofsku i istorijsku.

Prvi put je bilo riječi o albanskom jeziku 1284. godine u dokumentu Dubrovačkog arhiva (Ragusa) od 14. jula 1284. Godine, gdje se kaže: „Čuo sam glas pozivanje na planinu na albanskom jeziku” (*Audivi unam vocem clamantem in monte in lingua albanesca*).

Prva knjiga na albanskom jeziku je „Meshari” iz 1555. godine katoličkog sveštenika don Đona Buzukua, napisana na teritoriji današnje opštine Bar. Takođe su poznata još tri pisana albanska dokumenta u XV vijeku. Prvi pisani dokument je „Formu-

---

¹⁸ Ana Komnina, „Aleksijada”. Komnene, A. 1996. Anna Komnene. Alexias/Hrsg. DR Reinsch.

la krštenja“ („Formula e Pagëzimit“) iz 1462. godine, koja u prevodu znači: „Ja te krstim u ime Oca i Sina i Svetog duha“ („Unë të pagëzoj në emër të Atit e të Birit e të Shpirtit shenjtë“). Drugi pisani dokument na albanskom jeziku je „Riječnik“ njemačkog putopisca Arnolda von Harfija, iz 1496. godine, koji ima i njemački prevod. Treći pisani dokument je poznat pod imenom „Perikopeja uskrsnog jevanđelja“ („Perikopeja e Ungjillit të Pashkëve“) i potiče iz XV vijeka.

Objavljivanje prvog albanskog rječnika 1635. godine predstavljalo je prekretnicu u historiji albanske književnosti. Autor „Dictionarium latino-epiroticum“ („Latinsko-albanskog rečnika“) bio je Frang Bardi, katolički biskup.

Albanski jezik pripada nezavisnoj izdvojenoj grupi indoevropskih jezika – on sam čini satemsku podgrupu jezika i smatra se jednim od najstarijih evropskih jezika. Kao takav, ni sa jednim balkanskim jezikom nema sličnosti, ali je tokom svoje istorije razvoja usvajao različite riječi iz latinskog, turskog, italijanskog, starogrčkog i drugih slovenskih jezika.

Jedan od najznačajnih kulturnih događaja je bez sumnje Manastirski (Bitoljski) kongres iz 1908. godine, o unifikaciji alfabeta albanskog jezika, koji se drugačije naziva i Alfabetki kongres. Kongres se odlučio za latinsko pismo od 36 slova, uz upotrebu oba dijalekta: gegijskog i toskijskog. Odluka Manastirskog kongresa da se Albanci okrenu ka zapadu predstavljala je otvoreno objavljivanje kulturne nezavisnosti. Kongres se takođe odlučio za razvoj albanske štamparije u Bitolju i za publikaciju i distribuciju albanske književnosti. Kada je riječ o današnjem književnom albanskom jeziku, značajno je istaći Kongres pravopisa albanskog jezika 1972. godine, održan u Tirani. Tom kongresu su prisustvovali predstavnici ne samo Albanije, nego i albanski predstavnici iz bivše SFRJ, kao i predstavnici Albanaca iz Italije, i odlučeno je da svi Albanci koriste jedan jedinstveni književni jezik, upravo onaj koji je danas u upotrebi. Usvajanjem jedinstvenog pravopisa albanskog jezika prevaziđena je i dijalektska podjela (gegijski i toskijski dijalekt).

U kulturnom razvoju Albanaca od posebnog značaja je bilo osnivanje prvih časopisa na albanskom jeziku: „Drita“ i „Dituria“ („Svjetlost“ i „Znanje“) 1884. godine. Poslije upornog zahtjeva kod osmanskih vlasti od strane albanskih intelektualaca,

otvorena je i prva nacionalna škola na albanskom jeziku u Korči, 7. marta, 1887. godine. Otvaranje ove škole podstaklo je otvaranje i drugih škola u raznim krajevima Albanije. Takođe, društvo „Drita“ iz Bukurešta je otvorilo i učiteljsku školu u Bukureštu na albanskom jeziku, 10. maja 1892. godine. Prva novina na albanskom jeziku bila je “Koha”, koja je započela sa nedjeljnim izlaženjem 28. decembra 1908. godine.

Albanska kultura i duhovni konfesionalni život do XV vijeka su se odvijali pod uticajem latino-rimske katoličke kulture, kao i pod uticajem pravoslavne vizantijske kulture. Međutim, uspostavljanje turske vlasti na albanskim prostorima u XV vijeku praćeno je dubokim promjenama u kulturnom razvoju i vjerskoj strukturi albanske populacije. Dotadašnja hrišćanska vjera kod Albanaca, katolička i pravoslavna, počela je da se mijenja u korist širenja islama, tako da je u XVII vijeku bilo dvije trećine islamiziranog albanskog stanovništva. Širenjem islamske vjere na albanskim teritorijama dalje se produbio vjerski diverzitet, što je potencijalno stvaralo uslove za razdor, dezintegraciju i raspadanje nacionalnog bića albanskog naroda. Ali, to se nije desilo, upravo zbog etnopsiholoških svojstava, zajedničkog jezika i posebne kulture albanskog naroda. S druge strane, kao što je hrišćanstvo, tako je i islam kod Albanaca postao i ostao, kao narodna vjera. Istorijske činjenice ukazuju na postojanje tolerancije i koegzistencije između Albanaca različitih vjerskih pripadnosti. Odabir pravoslavnog sveštenika Fan S. Nolija, osnivača Albanske pravoslavne crkve, pjesnika i prevodioca, za premijera zemlje 1924. godine, od strane većinskog muslimanskog življa je ilustrativan primjer.

O stanju upotrebe albanskog jezika u savremenoj Crnoj Gori i stvaralaštvu na albanskom jeziku, možete pročitati tekst novinara Ismeta Kalabe „Borba za opstanak“.

Važni datumi Albanaca u CG

U historiji albanskog naroda, 28. novembar je jedan od najvažnijih datuma. To je Dan zastave i Dan proglašenja nezavisnosti Albanije, a u vezi s tim datumom povezano je i još puno drugih događaja značajnih za Albance.

Naime, u gradu Vlora, 28. novembra 1912. godine, Narodna skupština je proglasila Albaniju za nezavisnu državu. Po usvajanju teksta deklaracije Ismail Qemali je pred okupljenim građanima razvio crvenu albansku zastavu sa crnim dvoglavim orlom. Naime, baš na taj dan, 28. novembra 1443. godine Đerđ Kastrioti Skenderbeg, plemić iz porodice Kastriota, po prvi put je podigao albansku zastavu, koja se i danas koristi. Tu zastavu koriste kao svoj simbol Albanci u Crnoj Gori, predstavljeni institucionalno putem Nacionalnog savjeta Albanaca. Bilo je u prošlosti mnogo loših epizoda u interpretaciji medija u Crnoj Gori, predstavljajući albansku zastavu kao zastavu strane zemlje a i zbog kolizije određenih zakona dolazilo je do (nepotrebnog) kažnjavanja Albanaca zbog upotrebe zastave.

Malisorski ustanak 1911. godine i Zavjet Malisora iz 1970. godine čine važne datume u istoriji Albanaca u Crnoj Gori. Na vrhu planine Dečić, vođa ustanika Ded Đon Ljulji istakao je albansku zastavu 6. aprila 1911. godine i tako najavio kraj turske vlasti u Malesiji. Zavjet iz 1970. godine se odnosi na zadatak u cilju umiranja – eliminisanja krvne osvete.

Albanci posebnu pažnju poklanjaju obilježavanju 7. marta, Dana učitelja. U Korči je 7. marta 1887. godine otvorena prva albanska škola. Prvi učitelj i direktor bio je Pandeli Sotiri. Ovaj događaj je bio pobjeda albanskog naroda, jer se do tada nastava održavala u privatnim kućama i u tajnosti.

Zajednička budućnost

Ilirsko nasljeđe je i dio Crne Gore i crnogorskih plemena, odnosno građana moderne Crne Gore. U mnogim naučnim i drugim radovima su istaknute jake veze, sličnosti u običajima, tradiciji među albanskim i crnogorskim plemenima.

Zajedničke skupštine albanskih i crnogorskih plemena na početku XVII vijeka, na kojima su stvarani savezi za borbu sa Turcima, pominju se u mnogim istorijskim djelima. Jedna od karakteristika albanskog gorštačkog naroda je BESA – čvrsto zadata riječ. Riječ BESA je albanskog porijekla, i u narodu znači „obećanje“, ali obećanje koje se mora održati po svaku cijenu. U srednjem vijeku besa je imala pravnu snagu

gu i koristila se u rješavanju međuljudskih i međuplemenskih sukoba i odnosa u albanskom narodu. Zbog toga se ona tretira kao riječ, obećanje koje je tvrde od kamena, najveća svetinja koja se ne smije prekršiti bez obzira na posljedice.

Albanci ovu riječ tumače na sljedeći način: „Čast Albanca se ne može kupiti“. Još jedna izreka kaže „Albanac će radije umrijeti nego pogaziti riječ, besu“ ili „Čast Albanca je vrijednija od zlata“.

BESA je štitila namjernike koji bi kročili u gorštački dom i od neprijatelja, sve dok je pod njihovim krovom i na teritoriji njihovog plemena. Na BESU su primani i ranjenici neprijateljske strane, koji su poslije izlječenja puštani da idu svojim kućama. Sa ovim je u dubokoj vezi kult gostoprimitstva, njegovan među albanskim gorštacima čak i u uslovima najveće nemaštine. „Kuća pripada Bogu i gostu“, kaže izreka.

Istorija se poigravala sa albanskim, crnogorskim i srpskim plemenima kao slamčicama pred vjetrovima velikih i moćnih sila. U borbi za goli život i očuvanje svojih ognjišta susjedi su tražili izlaz u udruživanju, bratimljenju, u otkrivanju zajedničkih korijena i predaka, u srodnosti krvnoj ili iznuđenoj realnošću življenja.

Albanci i Crnogorci su znali tokom istorije da nacionalne i vjerske razlike pretvore u vrlinu, u bogatstvo odnosa, u principe njegovanja povjerenja – radi neophodnog suživota. Razumom su prevladane strasti i vjerska i nacionalna ostrašćenja. Uz **Kanon Leke Dukađina** stajali su ravnopravno **Primjeri čojstva i junaštva** i tako ispreplijetani omogućavali praštanje starih grijehova i njegovanje novih ljudskih vrijednosti. Taj kult čojstva se i tokom devedesetih opirao najezdi neljudskosti, ostrašćenja i osvetništva svake vrste, koji su buknu li svuda okolo, kao izraz jednog prljavog rata.

Kanon Leke Dukađinija je oduvijek budio radoznalost i albanskih i inostranih naučnika. Problematika vezana za Kanon Leke Dukađinija, iako kompleksna i komplikovana, izučava se sa aspekta različitih naučnih disciplina. Međutim, ovaj pravni spomenik ima i poseban značaj za istoriju albanske države i prava. Kanon Leke Dukađinija je sastavni dio albanskog običajnog prava i nije nastao tačno određenog datuma, već je formulisan tokom vijekova.

Na istorijskom kapitalu prošlosti treba graditi budućnost, uz njegovanje pozitivne tradicije i kritičko osvrtanje na prašnjave, zanemarene i/ili zaboravljene istorijske stranice, često pune tamnih mrlja. Ne treba skretati pogled sa tih tamnih mrlja već ih izučavati i djelovati da se ne ponove. Da bi uspjeli svi zajedno danas u Crnoj Gori, potrebno je da imamo svijest o dobrim stvarima koje smo zajedno radili u prošlosti i zajedničkim stvarima koje ćemo činiti u budućnosti. Ernest Renan je u svom famoznom predavanju „Šta je nacija?“ u Sorboni, 1882, kazao:

„Nacija je jedna duša, jedan duhovni princip. Dvije pojave, koje su u osnovi samo jedna, čine ovu dušu i ovaj duhovni princip. Jedna od njih pripada prošlosti, druga sadašnjosti. Jedna je zajednička imovina bogatog nasljedstva u sjećanjima, druga je sadašnji dogovor, želja da se živi zajedno. Prema tome, nacija je velika solidarna zajednica, opterećena osjećajem žrtve koja je podnesena i žrtve koja će se još podnijeti. Ona je prošlost ali se, uza sve to, u sadašnjosti vidi u konkretnoj činjenici: u sporazumu jasno iskazane želje (ljudi) da se nastavi zajednički život.“¹⁹

Bogatstvo različitosti, nastalo kao izraz istorijski akumuliranih i evoluirajućih vrijednosti, znanja i tradicija, predstavlja suštinske vrijednosti naše zemlje, one univerzalne istinske vrijednosti, koje su poput čvrsto upredenih niti potke utkane u osnovu jedinstvenog kulturnog miljea Crne Gore. Tim prije, naš zadatak je da nje-gujemo i cijenimo međukulturalni dijalog i podstičemo razvoj i promovisanje svih onih vrijednosti koje, čvrsto ugrađene u temelje našeg društva, čine neodvojiv dio naše zajedničke baštine.

---

19 Ernest Renan. 1882. Šta je nacija?. Renan, E. (1992). What is a Nation?, text of a conference delivered at the Sorbonne on March 11th, 1882. Renan, E. Qu'est-ce qu'une nation.

